World Bank خوێندنەوەیەک بۆ نەخشە ڕێگای بانکی جیهانی... بەشی یەکەم ...ئاسۆکمال

بەشی یەکەم

"جەهەنەم خاپیە چونکە هەموو شێتانەکان لێرەن" ولیام شکسپیر

کاریگەری قەیرانی دارایی و دابەزینی نرخی نەوت لە ساڵی ٢٠١٤پارتی و یەکێتی فەرکرد کە کەمکەمکردنی سەرمایە پەویستی بە نەخشە و سیاسەتی ئابووری یە و ناکرێت وەک ٢٥ ساڵی ڕابردوو بە ڕاوەوتی گومرگی یان بە قاچاغ فرۆشی تەنکەری نەوت ئابووری کوردستان بەرن بەڕێوە. هەربۆیە نەچیرڤان بارزانی لە شوباتی ٢٠١٦دا داوای لە بانکی جیهانی کردوە کە نەخشە ڕێگایەکی بۆ ئیفەرمی ئابووری کوردستان بۆ ئامادەبکا.*١ئەم نەخشەیە بریتیە لەو هەنگاوانەی کە بازاڕی کوردستان لە چوارچێوەی نەخشەی جیهانی بازاڕی سەرمایەدا ڕێک دەخا و دەیەوە وەڕام بۆ کەشانە بداتەوە کە لەبەردەم ئابووری سەرمایەداری لە کوردستاندایە. بەرنامەی حکومەتی هەرێم " تەوانین بۆ ئایندەی کوردستان لە ٢٠٢٠"*٢ یش لەسەر هەمان بنەماکانی ئەم نەخشە ڕێگایەی بانکی جیهانی دانراوە.

لەم وتاردا لەسەر پەویستی ئەم بەرنامەیە بۆ حکومەتی هەرێم و بانکی جیهانی و کاریگەری لەسەر ئاستی ژیانی خەڵک و ئابووری کوردستان قسەدەکەین وئاماژە بۆ تەجروبەی ولاتانی تر دەکەین کە ئەم بەرنامانەیان بەسەردا سەپاندون.گرنگی ئەم باسە لەوەدایە کە دەسەلاتدارانی کوردستان دەیانەوە بەپێی ئەم نەخشەوسیاسەتانە ئایندەی ئابووری کوردستان دیاری بکەن وتاکو ساڵی ٢٠٢٠کەمەلێک هەنگاوبنێن کە دۆخی ئابووری و سیاسی کوردستان دەگۆڕێ و چوارچێوەیەکی نوێ بۆ ململانێ سیاسیەکان وخەباتی جەماوەری دیاری دەکا.

ئیفەرمی ئابووری پێشنیارکراوی بانکی نێودەوڵەتی

پێشتر لەکانونی دوەمی ٢٠١٦دا لە وتارێکدا "خوێندنەوەیەک بۆ قەیرانی ئابووری" * ٣سەرچاوەکانی ئەم قەیرانە و ئایندەکەی و

هەنگاوەکانی حکومەتی هەرێم لە بینینی موچە و قەرز و کارتی تایبەتمان کرد. لەردا لەسەر ئەم نەخشە ڕێگایەی بانکی جیهانی و بەرنامەی حکومەتی هەرێم " تەوانین بە ئایندەی کوردستان لە ٢٠٢٠"*٣دا بە چارەسەری ئەو قەیرانە قسە دەکەین.

خاڵە سەرەکیەکانی ڕیفەرمی پێشنیارکراوی بانکی نێودەوڵەتی بریتیە لە:

١- کەمکردنەوەی مەسرەفی حکومەتی هەرێم لەڕێگای کەمکردنەوەی فەرمانبەران و کرێکارانی دامودەزگاکانی حکومەت و کەمکردنەوەی خانەنشینی حکومی
٢-کەمەک نەکردنی حکومەت بە نرخی کاڵاکان لەوانە مادە خراکیەکان، بەنزین
٣- کردنی خزمەتگوزاریەکانی کارەبا و خزمەتگوزاریە گشتیەکان بە موڵکی سەرمایەدارانی تایبەت لە جیاتی حکومەت
٤- ریفەرمی کارتی دارایی گشتی و بانک
٥- دانانی ئاوەڕۆیەتی نەخشە و بودجەی حکومەت بە دابینکردنی پەداویستی پڕۆژە سەرمایەداریەکان

بانکی جیهانی تایتڵی پڕۆژەکەی "ڕیفەرمی ئابووری لە پێناو دابەشکردنی بەرهەمی سەرکەوتویی و گەشە و پاراستنی لەقوماوان و هەژاران" ، بەڵام ناوەڕۆکەکەی بەرنامەی کەمکردنەوەی بڕی کرێکار وفەرمانبەر و چینە کەم دەرامەتەکانە(خاڵەکانی ١و٢و٣) و زیادکردنی بڕی سەرمایەدارانی دەسەلاتە(خاڵەکانی ٣و٥) . ئەمە شێوازی نوسینی سەر چەرمە پاڵمپسیستەکانی سەدەکانی ناوەڕاستە کە دەبوایە نوسینی سەروەبەریتەوە تا نوسینەکەی ژێروە ببینی . ئەمە هەمان نەخشەی ٢٠٢٠ حکومەتی هەرێمە بە بە درێژدادیە پە درۆ و فریوکاری کە باسی مەبدەئی ئەم حکومەتە بە لەپشتوە دانانی گشپەدان و مافی مرۆڤ کە لە ٦٦ پەڕەدا وەک ڕیکلامی بازرگانی وبەدەرەوە بلاوکراوەتەبوە بە ڕازاندنەوەی جەهەنەمی ٢٠٢٠ وفرشتنەوەیەتی بە بەخەلک بەقیمەتی هەشتی ئایندە.

لە ڕێگای ئەم نەخشە و ریفەرمەوە دەردەکەوە کە کێشە و قەیرانی ئابووری و دارایی بەڵای بانکی جیهانی و حکومەتی هەرێمەوە ئەوە نیە کە نەوت و سەرچاوەکانی وزە و داهاتی کوردستان کراوەتە موڵکی چەند بنەماڵەیەکی حزبی و زەربەی خەکیش موچەیەکی مەمرەو مژیان هەیە و خزمەتگوزاریەکان لە نزمترین ئاستدایە. بەکو کێشەی ئەوان چەنیەتی کەمکردنەوەی ئەو بڕە کەم و ناچیزەیە کە بە موچە و

خزمەتگوزاریەکان دەدرێ. ئەم خاڵی هاوبەش و بەرژەوەندی هاوبەشی ئەم دوو لایەنەیە کە دەیانەوێ ئابووری کوردستان بە کۆکەی سەرمایە لەسەر حسابی هەژارترکردنی کرێکار و فەرمانبەر و هاوڵاتی کوردستان ڕیفەرم بکەن. ئەم پڕۆژەیە بۆ ئاشکرا دەڵێ حکومەتی هەرێم دەبێ لەموچە و خزمەتگوزاریەکان کەمبکاتەوە تاکو پارەی کەمپانیاکان بدات!

بانکی جیهانی ماوەی ٣ ساڵی بە حکومەتی هەرێم دەست نیشانکردوە بۆ جێبەجێکردنی ئەم هەنگاوانە واتە تا ٢٠٢٠ ، بەڵام دەڵێ حکومەتی هەرێم توشی سەرسوڕمانی کردوین کە "هەنگاوی خێرای وای ناوە لە یەکساڵی ڕابردودا کە ٣٧% سەرفیاتی کەمکردەتەوە لە ڕێگەی کەمکردنەوەی موچە و ڕیفەرمی پشتیوانی نرخ و خزمەتگوزاریەکان(واتە گرانکردنیان)"*(سەرچاوەی ژمارە ١ لاپەڕە ٧). واتە خەڵکی موچەخۆر و کرێکار و کارمەند و خانەنشین و خەڵکی کەم دەرامەتی کوردستان لە ساڵێکدا ئاستی ژیانیان بە زیاتر لە ٢/٣ پشتریان دابەزیوە و بڕگومان نەخشە و سیاسەتی ٢٠٢٠ ی حکومەتی هەرێم کە بەینی موچە و گواستنەوەی موڵکایەتی کارەبا و خزمەتگوزاریەکانە لە ناونیشانی حکومەتی هەرێمەوە بۆ موڵکی ئاشکرای بەرپرسێ حزبیەکان تەنیا هەنگاوکانی سەرتایە لە ڕاوەی ئەو ڕێگایەدا کە بە جۆهەنەمەک دەگات کە لە ٣ ساڵی داهاتودا هەمو ئاکامەکانی دەبینین.

ئەم بەدە بون و چەپڵە لەدانەی بانکی جیهانی*٤ بە "ئەولەویاتی سیاسی لە تەوانین بە ساڵی ٢٠٢٠"ی حکومەتی هەرێم ،کە مامی بچوک و بارزانی بچوک بە دەسەڵاتی میلیشیایی نەوتی یەکێتی و پارتی دایانناوە، لەبەر ئەوەیە کە هەمان نەخشەی ڕیفەرمی ئابووری بانکی جیهانیە بەڵام بە میکانیزمی چەک و فریودان. بانکی جیهانی دەڵێ بۆ جێبەجێکردنی ئەم بەرنامەیە زەر دەمەکە لە ڕاژەهەڵاتی ناوەڕاستدا چاوەڕێی بون*(سەرچاوەی ژمارە ١ لاپەڕە٣) بەڵام هیچ دەوڵەتێک نەیتوانیوە بە ئاسانی بەیاری بە جۆهەنەم سپاردنی خەڵک بدا و هەربەیە توشی شەک بون لە کوردستاندا لەبەرئەوەی لەوانەیە لەهیچ شوێنکی دنیا کەمەک چەتەی دەسەڵاتداریان بەم شێوەی یەکێتی و پارتی کە دوژمنە بگیانی خەڵکەکەی نەبینیبێ. بە سەلماندنی ئەم ڕاستیە سەیرکی ئەم ڕاپۆرتەی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی*٥ بکەن کە دەڵێ ماوەی ٣٠سالە ئەم بەرنامەی ڕیفەرمە ئابوریانە لەڕاژەهەڵاتی ناوەڕاست نەیتوانیوە لەلایەن حکومەتکانی ناوچەکەوە بچێتەپێشەوە وسەرەای ئەوەش لەبەرامبەر سیاسەتی برسیکردن و هەژاری وبکاریدا وەک بینیمان بەهاری عەرەبی وڕاپەڕینی دژی ئەم دەسەڵاتدارانەی

ناوچەکەی لەکەوتوە.

حکومەتی هەرێم دەستی کرد بە بینینی موچە و دواتر بە ناوی پاشکەوتوە بوونسمی موچەی کرد بە نیوە و چارەک و نەدانی بە چەند مانگ ، ئەمانە بەشکی بەم بەستی وازهێنانی فەرمانبەران لە کارکانیان و خە بەکارکردنیان کە ئستا نزیکەی ٢٤% هیزی کار پێک دەهێنن. بەپێی ئاماری بانکی جیهانی ٨٥% داهاتی کوردستان لە فرۆشتنی نەوتە بەام نزیکەی کرێکاران و کارمەندانی هەرێم لەم بەشدا بریتین%١.* (سەرچاوەی ژمارە ١ لاپەڕە ٣)

کەواتە بەشکانی تری کەرتی ئابوری پێویستی بەو هەموو ژمارەیەی هەزی کار نین و نابت داهاتی کوردستان خەرجی موچەی ئەو فەرمانبەرانە بکرێ کە لەبەرهەمهێنانا بەشداری ناکەن. هاوکات بانکی جیهانی هاواری ئەوەدەکا کە "لە ساڵی ٢٠١٤دا معاشی خانەنشینی نزیک بە ملیارێک دۆلار بوو (یان لە ٢.٨% کەی بەرهەمهێنانی ناوخۆیی) وە ئەمە ئاستەکی بەرزە" و "ئەم سیستەمەی موچەی خانەنشینی و دابینکردنی کۆمەایەتی ناتوانێ بەردەوام بێ". کەواتە دەبە موچەی خانەنشینی کەمبکرێتەوە و حکومەت ڕزگاربکرێ لەو ژمارە زەرە لە خانەنشین و کرێکار و کارمەند لە کەرتی حکومی دەرکرێن تاکو ئەم ژمارەیە کەم ببێتەوە. بەشکی تر لە ئامۆژگارییەکان بریتین لە کەمک نەکردن بە نرخی کەلوپەلە سەرەکییەکان وەک خراکی سەرەکی و سوتەمەنی و سپاردنی نرخ بە بازار٠* (سەرچاوەی ژمارە ١ لاپەڕە ١٠). قیرانەکانی بەنزین و سوتەمەنی و گرانی ڕێژەیەژی خراکی و دەرمان کە توشی بازارەکانی کوردستان دەبە نمونەیەکن لەم سیاستە کە حکومەتی هەرێم دەستی بەدەبا.

کەمکردنەوەی ڕێژەی مسرفەکانی حکومەت کە لە ئستادا بە (٥٠%) ی کەی داهات دادنرێ کشەی سەرەکیە بۆلای بانکی جیهانیەوە هەربۆیە پشنیاری ئەوە دەکا کە ئەم ڕێژەیە دەبە کەمکرێتەوە لە ڕێگای ئەو هەنگاوانەی لەسەرەوە باسکرا وە باشترین ڕێگا بۆ جێبەجێکردنی ئەو یفەرمانە بۆوە دادنێ کە کەرتە ئابوریەکان بدرێتە دست کەرتی تایبت و ئەو سەرکرادیەتی بکا. *(سەرچاوەی ژمارە ١ لاپەڕە ٢و ٨)

کەواتە ئاشکرایە کە ئەم جادوی کەرتی تایبت دەیکا لە ئابوری کوردستان بریتیە لە:

١- دەرکردنی کرێکار و کارمەند تیایدا لە کەرتی تایبتدا ئاسانە و

دەرکردنی دامەزراوانی حکومی کە لەپەناو دەنگدان و خزمەتی حزبی دەسەڵاتدارداین لەم کارتەدا نین. کەواتە ئەو ژمارەی بەکاریەی کە ئابووری رەیعی کوردستان بەناچار بەرهەمی دەهێنێ دەتوانرێ بەپێی ئەوەی کە کارتی تایبەت دەسەڵاتدارێ کەشف نابێ و دەبێ خەڵک بەکاری قبوڵ بکا و چاوەروانی لێ دامەزراندنی حکومی نەبێ.
٢- خانەنشینی کەم دەبێتەوە و لێستادا موچەی خانەنشینی کارتی تایبەت نیە
٣- کەمکی نرخ نامێنێ و بازاڕ و کارتی تایبەت نرخی کاڵاکان بەپێی قازانج و هاوکێشەی داوا و خستنەوو دیاری دەکەن. گەنم وبرنج و ئاژەڵ و دەرمان و پێداویستیە سەرەتاییەکانی تر لە ئێگای حکومەت یاخود بە نرخی حکومەت دابین ناکرێن.
٤- کارتی کارەبا و وزە و تەندروستی بەپێی بازاڕ نرخکان دیاری دەکەن و هیچ کەمکێک بە هاوڵاتیان ناکرێ بە دابینکردنی ئەو پێداویستیە سەرەکیانە و هەموو کەس دەبێ پارەبدا بە دەستبەرکردنیان و بەپێی بازاڕ نرخکانیان دەچێتە سەر.

دوالیزمی کارتی تایبەت و کارتی حکومەت

لەپەژەی بانکی جیهانی دا کارتی تایبەت بریتیە لە هاندانی کەمپانیا گەورە بیانیەکان بە بەشداری و شەریک بون لەم پڕۆژانەی کارتی تایبەتدا .*(سەرچاوەی ژمارە ١ لاپەڕە ٨خالی ١٢) بەگومان هەروەک لە بەواری نەوتدا پشکی ئەم کەمپانیانە ٨٠% و پشکی حکومەتەکەی یەکێتی وپارتی ٢٠% بەهەمان شێوە لەم کارتە تایبەتەشدا باڵادەستی هەر بە کەمپانیا گەورەکانە . بەم پێیە پێداگری بانکی جیهانی لە سەر گەشەپێدان و باڵادەستی کارتی تایبەت بە نەهێشتنی مانۆپۆلی دەسەڵاتی ناوخۆیی بەسەر بەرهەمهێنان و بازاڕی کوردستاندا نەک گەشەی ئابووری.

بەڵام بۆچی حکومەتی هەرێمیش هەمان بەرنامەی تایبەتی کردنی موڵکی ئەم کارتانەی ئابووری هەیە؟

ئابووری کوردستان خەی ئابووری موڵکایەتی تایبەتی چەند بنەماڵەیەکی حزبی دەسەڵاتدارە و لەڕاستیدا ئەوەی بەناوی حکومەتەوەیە بەپێی تەوازنی هێزی میلیشیایی و حزبی بەسەر کەس و بنەماڵە و گروپە چەکدارەکاندا دابەشکراوە. گەیەنی موڵکایەتی حکومەت بە موڵکایەتی تایبەتی کەمپانیاکان ڕەسمیەت پێدانی موڵکایەتی ئەو بەرپرس و بنەماڵانەیە کە تائێستا لەژێر ناوی حزب و وەزارەت و دامودەزگا فەرمیەکاندا داهاتەکانیان بە خۆیان پاوان کردوە. بازرگانی نەوت

وخراک و درمان و جگەر و هەر شتێکی تر ئۆگەر ڕاستەوخۆ لەژێر دەستی بنەماڵە چەکدارەکاندا نەبێ ئەوا پشکی سەرکی هی ئەوانە.

تایبەتی کردنی موڵکایەتی کەرتە ئابوریەکان بە یەکێتی و پارتی واتە ڕزگاربون لەوەی بڕشک لەداهاتی کوردستان مەسرەفی موچە و خزمەتگوزاری پێ دابین بکەن و بەرپرس بن لە دابینکردنی گوزەران و تەندروستی و خوێندنی خەڵک. خسوسی کردنی دامودەزگاکانی حکومەت پەبەپێستی دەسەاتکە کە کەرتی سەربازی و سیاسی و دیبلۆماسی خسوسی کردوە و موڵکایەتی تایبەتی ئابوری مونۆپۆلی سەرجەم بوارەکانی حوکمەانی تەواو دەکا.بە بانکی جیهانی و سندوقی دراوی نێودەوڵەتیش کەرتی تایبەت بەریتیە لە ڕیگەدان بە مۆنۆپۆلی کەمپانیاوسەرمایەی مالی ئیمپریالیستیان. هەربۆیە دروست وەک شکسپیر دڵڵ لە کوردستانیش شێتانەکانی هەرەم وبانکی جیهانی کەبونەتەوە و جەهەنەمیان چێل کردوە.
لەبڕشی دوەمدا لەسەر گرشەی ئابوری و ئایندەی ٢٠٢٠بەپێی ئەم نەخشەڕێگایە وسیاسەتە ئابوریەکانی حکومەتی هەرەم وکاریگەریە ئابوری وسیاسیەکانیان دەکەین.

_____

١* PUBLIC-EXECUTIVE-SUMMARY-of-KRG-Economic-Reform-Roadmap-post-Decision-Review-5-30-2016.pdf

٢* http://www.ekrg.org/files/pdf/KRG_2020_last_english.pdf

٣* http://www.nrttv.com/birura-details.aspx?Jimare=2413

٤* http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/05/30/economic-reforms-will-help-achieve-sustainable-and-inclusive-growth-in-the-kurdistan-region-of-iraq

٥* https://www.imf.org/external/pubs/ft/med/2003/eng/abed.htm

---

حزبی کوشندە … بەختیار محەمەد

کوشندەترین شت لە کەمەگەکانی ئەمەدا حزبایەتیکردنە؛ چونکە تەزر جار بە ڕاستی دەڵێی درۆ و بە درۆش دەڵێی ڕاستی (بە تایبەتیش

لەناو حزبە دەسەڵاتدارە تەقلیدییەکاندا).
ئیلتیزامی حزبایەتی وا دەکا، کە تۆ (چ لەبەر خۆشەویستی سەرکەکەت بێ، یان لەبەر بەرژەوەندی حزب و بەرژەوەندی تایبەتی خۆت بێ) هەڵە و تاوانی خۆت (حزبەکەت، سەرکردەکەت، خودی خۆت) نەبینی و حاشای لێ بکەی و پاساو و بیانووی بۆ بهێنیتەوە و هەوڵ دەی وەک ڕاستی و مافی ڕەها نیشانی خەڵکی بدەی، کەچی کەس و لایەنی ڕاست و مافخوراو بە هەڵە و ناحەق وەسف بکەی و هێرشی بێ بنەما و ناڕەوایان بکەیتە سەر و ڕاستی ئەوان بکەیتە درۆ و درۆکانی خۆشت بکەیتە ڕاستی.

حزبایەتی لەم حاڵەتەدا ڕک و کینەیە، نەک سیاسەتکردن؛ ڕک و کینەیەک هەموو شتێک ناشیرین دەکا و هەنگاو بەرەو دیکتاتۆرایەتی هەڵدەنێ. من پێشتریش زۆر جار گوتوومە، هەمیشە (قاعیدە) ی حزب ڕێی سەرەکی دەبینێ لە بە دیکتاتۆریکردنی سەرکردایەتی هەر حزبێک و هەر سیستم و دەسەڵاتێک. ئەو جەماوەرەی هۆشیاریە حزبییە کوشندەکەی پاساوان (بە هەر ناوێک بێ) بۆ تاوانی حزبەکەی (لە ناعەدالەتی و لە ستەم و لە تیرۆرکردن) دەهێنێتەوە، ئەوە ئەم جەماوەرە بە خۆشحاڵییەوە ئیجازەی بە پرسەی تاوانکاریی حزبەکەی داوە و خۆشحاڵە، کە نەیارەکانی حزبەکەی بکوژرێن و تیرۆر بکرێن و لەناو ببردرێن. ئەم ڕک و کینەیە جەوهەری فەلسەفەی فاشیاتی (فاشیزم) پێک دەهێنێ.

ڕاستە سەرکردەی کاریزمای دیکتاتۆر هەمیشە جەماوەرەکەی لەسەر ملکەچی و خۆشەویستی ڕەها بۆ کەسایەتی خۆی و بۆ حزبەکەی ڕادێنێ و پەروەردە دەکا، بەڵام سەرکردە هەمیشە بۆ ئیرادەیی و خۆشەویستییەکی کۆرانە (هەر لە سەرەتاوە) لە جەماوەرەکەی دەبینێ و بەدی دەکا؛ بەیە ئەویش (لە ڕگەی دەزگا حزبییەکانییەوە) ئیش لەسەر قووڵترکردنەوەی ئەم بۆ ئیرادەییە و ئەم خۆشەویستییە ڕەهایە کۆرانەیە دەکا.
دەبێ لەبیر نەکەین، هەموو دیکتاتۆرایەتییەک بەهای (سیفەتی) پیرۆزیی و پرسەی دەروونیی پیرۆزکردنی لە پشتەوەیە. هەموومان لەم ڕۆژانە گومان لە بیارە سەیر و سەمەرە (لە جەوهەردا ئایینییەکەی) سەرکە دیکتاتۆرە ڕەهاکەی کۆریای باکوور بوو، کە ئاهەنگی جەژنی سەری ساڵی قەدەغە کرد و داوای پەرستنی داپیری خۆی کرد (ئەمە لە ئیمپراتۆرە کۆنەکان دەچێ، کە داوایان لە خەڵک دەکرد بیانپەرستن). لەم نموونەیەدا حاڵەتی پیرۆزکردن دەگاتە چڕپەی خۆی. ئایا لە پشت هەموو پیرۆزکردنێکەوە ترساندن و تۆقاندنیش نییە؟ هەموو کەسێک دەبێ لە سەرکردەی دیکتاتۆر بتۆقێ. لێرە

خۆشەویستی و تۆقاندن تۆکەڵی یەکدی دەبن، بەڵام لە ئاکامدا تۆقاندن بەسەر هەموو شتێکدا زاڵ دەبێ. بە نموونە: لە ئەڵمانیای هیتلەر و لە ڕووسیای ستالین و لە عێراقی سەددام و لە کۆریای باکووری (کیم جۆنگ ئۆن) و باب و باپیرانی، ئەم ترس و تۆقاندنە پیرۆزە ڕەهایە بەسەر هەموو شتێکدا زاڵ بووە و زاڵە.

پێچەوانەی ئەم نموونانە لە جیهانی هاوچەرخدا ماندێللا و کۆمەڵگەی ئەفەریکای باشوورە. ماندێللای مرۆڤدۆست و دیموکراسیخواز، نەك هەر نەبووە ڕەمزێکی پیرۆزی دیکتاتۆر، بەڵکو هەموو بتەکانی پیرۆزایەتی سیستمی ڕەگەزپەرستیی (ئەپارتایدی) ئەوسای ئەفەریکای باشووری تۆك شکاند و ئەو بووە هۆمای خۆشەویستی و دیموکراسی و بەهای لێبووردەیی و دۆنیایی لەم کۆمەڵگە شەڕاوی و پڕ لە ستەم و دواکەوتووە. پێدەچوو، نە جەماوەرەکەی ماندێللا ویستیان وەك خوا بیپەرستن، نە ئەویش هەرگیز بۆای بە پیرۆزکردن و بە پیرۆزکردنی خۆی هەبوو. لەمەوە ئەو مۆژوویەکی نوێی لە لێبووردەیی و ئاشتی و پێکەوە ژیان بێ کۆمەڵگەیەکی ڕەگەزپەرست بەدی هێنا و بووە هۆمای خۆشەویستی و ئازادی هەموو جیهان.
ماندێللا هەموو خەڵك خۆشیان دەوێ، بەڵام دیکتاتۆران هەموو خەڵك لێیان دەترسن. ئا ئەمەیە جیاوازی جەوهەری و سەرەکی نێوان سەرکردەی کاریزمای دیموکراسیخواز و سەرکردەی کاریزمای دیکتاتۆر.

جیهانیبوونی ئەدەبی کوردی … د.فوئاد ڕەشید

لەنێوەندی ڕۆشنبیری کوردیدا، زیاتریش لەمیانی چاوپێکەوتنە ڕۆژنامەوانییەکاندا و لەڕێگای پرسیارکردن لە نووسەرو ڕۆشنبیرانی کوردەوە، زۆرجار قسە لەچۆنێتی و چەندایەتی جیهانیبوون و نەبوونی ئەدەبی کوردی کراوە و دەکرێت و ئەم جۆرە پرسیارانە دەوروژێنرێت:
ـ ئایا شیعری کوردی یا چیرۆکی کوردی گەیشتۆتە ئاستی ئەدەبی جیهانی؟
ـ ئایا دەقی کوردی بۆچی نەیتوانیوە (بەپێی پێویست) سنووری نەتەوایەتیی خۆی بپەڕێنێت و جێگایەك بۆخۆی لەنێو خوێنەرانی

میللەتانی دیکەدا بکاتەوە؟
ـ ئەدەبی کوردی بە بەراورد لەگەڵ ئەدەبیاتی جیهاندا لەچی ئاستێکدایە؟
ئەم پرسیارانەو هاوشێوەکانی بەدەربڕین و لەوانینی جیاوازەوە وەڵامدراونەتەوە و زۆرجاریش وەڵامەکان بەشێوەیەکی نێگەتیڤیانە بووە، بەتایبەتی کاتێك تایبەتمەندێتی ژین و ژینگەی نووسەری کورد لەلایەك و تایبەتمەندێتی ئەزموونی ئەدەبیی دەقی کوردی لەلایەکی دی، ڕەچاو ناکرێت و بەچاوێکی کەم تەماشای دەقی خەماڵی دەکرێت و چەند تێکستێکی بیانی دەکرێتە نموونەی باڵاو پێوەری هەڵسەنگاندن.
ئێمە لێرەدا بەنیازنین ئەم وەڵامە جیاوازانە پڵڕۆن بکەین و هەڵیانبسەنگێنین، بەڵکو دەمانەوێت جەخت لەوە بکەینەوە، کە بەر لەوەی ئەدەبی کوردی لەبەرامبەر ئەدەبی جیهانی ڕابگرین و پرسیار لەچۆنێتی و چەندایەتی جیهانیبوون و نەبوونی بکەین، پێویستە بزانین مەبەست و ماناکانی چەمك و زاراوەکانی (ئەدەبی جیهانی) و (ئاستی جیهان) و (جیهانیبوون، عالەمییەت) چین؟ زانینی ئەم زاراوانە بەگرنگ دەزانین، چونکە لەلایەك ئەم چەمك و زاراوانە بەماناو مەبەستی جیاواز بەکارهێنراون و لەلایەکی دیکەشەوە دیاریکردنی وردو بابەتیانەی هەر چەمك و زاراوەیەك کاریگەریی خێی دەبێت لەچۆنێتی وەڵامی هەر پرسیارێك لەو پرسیارانەی ئاماژەمان پێدا.

*** ئەدەبی جیهانی:**

لەژێدەرو سەرچاوەکانی ئەدەبی بەراوردکاریدا، بەچەند مەبەستێکی جیا قسە لەسەر چەمکی (ئەدەبی جیهانی) کراوە:
+ شاعیر و فەیلەسوفی ئەڵمانی (گۆتە 1749 – 1832) زاراوەی (ئەدەبی جیهانی) بەو مانایە بەکارهێناوە کە ڕۆژێك لەڕۆژان ئەدەبە جیاوازەکانی هەموو جیهان ـ لەووی هونەریی و بەهای مرۆڤایەتییەوە ـ ببنە یەك ئەدەب. بەو مانایەی جیاوازی زمانی لێ بترازێت، ئیدی لەهەموو شتێکدا هاوشێوەبن و هەموو میللەتانی دونیاش بەشداری لەداهێنانی بکەن(1).
دیارە بەدیهاتنی ئەدەبێکی لەم شێوەیە ـ هەر وەك (گۆتە) خۆشی ئاماژەی پێداوە کارێکی دژوارو ئەستەمە، چونکە هەر کەمەگەو ژینگەو میللەتێك تاڕادەیەك تایبەتمەندیی خێی هەیە، خودی تێکستی ئەدەبیش بەر لەهەموو شتێك سیماو مۆرکی ناوخێیی بنکەو لانکەی واری خێی هەڵدەگرێت، ئەمە زێدەباری ئەوەی کە هەر نووسەرێکیش شێوازو جیهانبینی خێی هەیە.

+ رێنەی وێك و ئێستن وارین:
هەندێجار زاراوەی (ئەدەبی جیهانی) بۆ ئەو بەرهەمە ئەدەبیانە بەکاردێت، کە وەکو شاکارێکی ئەدەبی لە ئاستێکی جیهانیدا ناسراوە و ناوبانگی دەرکردووە. (رێنیێ وێك) و (ئێستن وارین) پێیانوایە زاراوەی (ئەدەبی جیهانی) پتر ئەم مەبەستە دەگرێتەوە و لەمیانەشدا ئاماژە بە بەرهەمی شاعیر و نووسەرانی وەك (دانتی و شکسپیر و گۆتێ) دەکەن، هەبەتە لێرەدا ئاماژە بەوەش دەکرێت کە ئەمجۆرە بەرهەمانە لەخۆاو هەڵەمەکییانە بەو پلەو پایەیە نەگەیشتوون، بەکو بەهای ئیستاتیکی و رەهەندە مرۆییەکانی ناوەکەکانیان رێگایان بۆ شاکاربوونیان خۆشکردووە(2).

+ ئەلەسکەندەر دیما:

(ئەلەسکەندەر دیما) لەکتێبەکەی خۆیدا (شەنگستەکانی زانستی ئەدەبی بەراوردکاری) بەچەند شێوەیەك قسەی لەسەر چەمکی (ئەدەبی جیهانی) کردووە.
جارێك ئاماژە بەوە دەکات کە چەمکی (ئەدەبی جیهانی) تەنها ئەدەبیاتی میللەتە مەزن و پێشکەوتووەکان ناگرێتەوە، بەکو بەرهەمی ئەدەبی نەتەوە بچووکەکانیش دەگرێتەوە. جارێکیش ئاماژە بەجیاوازیی و هاوبەشی چەمکی (ئەدەبی جیهانی) لەگەڵا (زانستی ئەدەبی بەراوردکاری) دەکات و جارێکی دیکەش ئەدگارەکانی (ئەدەبی جیهانی) دیاریدەکات و لەمیانەدا ئاماژە بەوە دەکات کە ئەدەبی جیهانی ئەو بەرهەمانەی لەخۆ گرتووە کە ئاراستەیەکی فیکریی باڵاو رەخنەیەکی بەهێزی کۆمەڵایەتییان تێدایە(3).
هەر لەم چوارچێوەیەدا (دیما) ئاماژە بەوە دەکات کە باڵایی ئەدەبی جیهانی لەسەر بەهای هونەریی رەگەزە پێکهێنەرەکانی رادەوەستێت(4).
دەکرێت کۆی بیروبۆچوونە جیاوازەکان سەبارەت بە چەمکی (ئەدەبی جیهانی) لەسێ ئاراستەدا کورت بکرێتەوە(5):
1ـ ئاماژەیەك چەمکی (ئەدەبی جیهانی) بۆ تێکڕا ئەدەبیانی میللەتانی سەر ڕووی.
زەوی بەکاردەهێنێت، بەم پێیەش ئەدەبی هەر نەتەوەیەك بەشێکە لەمۆزووی ئەدەبی جیهانی.
2ـ هەندێکجار چەمکی (ئەدەبی جیهانی) بۆ چەند بەرهەمێکی ئەدەبی بەهێزی هەبژاردەی نێو ئەدەبیاتی جیا جیا بەکاردەهێنرێت.
3ـ هەندێکجاریش (ئەدەبی جیهانی بەو مانایە بەکاردێت کە کۆمەڵك بەرهەمی ئەدەبی دەگرێتەوە کە لەچەند ڕوویەکەوە هاوبەشن و پێکەوە گرێدراون و نموونەی ئەمجۆرە بەرهەمانەش لەئەدەبی نەتەوایەتی

میللەتاندا بەرچاوەکەوێت.

*** (جیهانیبوون = عالەمییەت)ی ئەدەب**:**

لەسەرچاوەکانی ئەدەبی بەراوردکاریدا، چەمکی (جیهانیبوونی ئەدەب) پتر بەدوو مانا بەکارهێنراوە:
1ـ بەو مانایەی کە ئەدەبێك لەدەرەوەی سنووری نەتەوایەتی خۆی کەمەڵك شوازو بەهای هونەریی و نوێ بهێنێتە نێو خۆیەوە، بەمەبەستی پتر دەوڵەمەندکردن گەشەپێدانی ئەدەبی نەتەوایەتی(6). لێرەدا مەرکەکی جیهانی بەئەدەبی نەتەوایەتی دەبەخشرێت لەرێگای کاریگەربوون بەفۆرم و بابەتی میللەتانی دیکەوە.

2ـ جیهانیبوونی ئەدەب: بەو مانایەش بەکاردێت کە دەقێکی ئەدەبی، لەبەر بەپێزی و بەهێزیی لایەنە جیاوازەکانی، سنووری ئەدەبی نەتەوایەتی خۆی بپەڕێنێت و خۆی بگەیەنێتە بەر دیدەی خوێنەرانی میللەتانی دیکە(7).
هەبەتە ئەم سنوور تێپەڕاندنە، چەند هەکارێك رێگای بۆ خۆشدەکات، هەندێکی دیکەش ئاستەنگی بۆ دروست دەکات:
(ئەلەکسەندەر دیما) ئاماژە بەوە دەکات کە ناوەرۆکێکی سەرنجڕاکێشی بەپێزو زمان و شێوازێکی سروش ئامێزو نوێکارییەکی هونەرییانەی بەهێز(8)، ئەمانە زەمینەسازیی دەکەن بۆ ئەوەی دەقێکی ئەدەبی بەناو وڵاتانی جیهاندا بڕاوبێتەوە.
هەرچی رەخنەگرو توێژەری هەنگاریی (لاسلۆکاردێش)ە لەدەرەوەی خودی دەقی ئەدەبییەوە ئاماژە بەچەند هەکارێك دەکات کە رۆلێکی کاریگەر دەبینن لەرێگادان و نەدان بەجیهانیبوونی دەق، ئەم هەکارانەش وەك (بوون و نەبوونی قەوارەیەکی سیاسی و رێکا و کاریگەریی دەزگاکانی راگەیاندن و بەهێزی و لاوازیی بزاڤی وەرگێڕان و کەم و زۆریی ژمارەی دانیشتوانی وڵات و رادەی بەربڵاویی زمانی دەق)(9).

*** ئەدەبی کوردی و جیهانیبوون:**

ئاشکرایە ئەدەبی کوردی لەووی ناوبانگی و ناسراوی و بەربڵاوییەوە، لە ئاستێکی جیهانیدا ئامادەبوونێکی ئەوتۆی نییە، بۆچی؟
ئایا لەبەر نزمی ئاستی هونەری و بابەتییانەی دەقی کوردییە، یان بەر لەم هەکارە، چەند هەکارێکی دەرەکی دی ـ لەدەرەوەی دەقەوە ـ لەپشتەوەی ئەم کێشەوەیەن؟
بۆگومان ئەدەبی کوردی خاڵی نییە لە شاکارو بەرهەمی جوان و

سەرنجراکێش و داهێنەرانە، ئەوانەی سەرنجی شیعری کلاسیکی کوردییان داوە، درکیان بەهەبوونی دەقی جوان و شاعیری داهێنەر کردووە، بێ نموونە لەمیانەیەدا (د. مارف خەزنەدار) دەڵێت: (مینێسکی بەچاوێکی بەرز تەماشای ئەدەبی کوردی دەکات، بەڕاستی دەگاتە هەندێ تێبینی، ئەویش ئەوەیە نەبوونی لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی بێتە هۆی ئەوەی نرخی تەواوی دیاری نەکرێت، هەروەها بووەتە هۆی ئەوەی دەوری ئەدەبی کوردی لە ئەدەبیاتی رۆژهەڵاتی ناوەراست روون نەبێت..)(10).
کەواتە ئەدەبی کوردی بەپێی پێویست و وەکو ئەوەی کە هەیە لە ئاستێکی جیهانیدا نییە و میللەتانی دی ـ بەرادەیەکی زۆر ـ پێی ئاشنانین. هۆکارەکەی بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە دەقێکی جوانمان نییە کە لەتوانایدا بێت ببێتە جێگای سەرنجی خوێنەرانی میللەتێکی دی، نەخێر، بەڵکو چەند هۆکارێکی دیارەکی ـ لەدیارەوەی دەقەوە ـ بوونەتە ئاستەنگ لەبەردەم بڵاوبوونەوەی دەقی کوردی و ناسینی وەکو شاکارێکی ئەدەبی لە ئاستێکی جیهانیدا.

(مینێسکی)یش دەرکی بەم مەسەلەیە کردووە، بۆیە لە باسکردنی پایەی ئەدەبی
کوردیدا، بە ئاماژەیەکی کوورت دەڵێت (هۆی دەرنەکەوتنی نرخی راستەقینەی ئەوەیە کە بەرهەمی لەژێر دەستدا نییە، هەروەها لێکۆڵینەوەیەکی تەواویش لەزمانی کوردیدا نەکراوە(11)).
کەواتە ئەو بارودۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییە دژوارەی کە میللەتی کوردی تێدا ژیاوە، لەچەندین لاوە کاریگەرییەکی خراپی کردووەتە سەر دەرکەوتنی ئەدەبی کوردی، چونکە لەناوچوون و فەوتانی بەرهەم، نەبوونی لێکۆڵینەوەی تێروتەسەل لەسەر زمان و ئەدەبی کوردی لەکات و ساتی خۆیدا، هەموو ئەمانە پێوەندن بەنەبوونی دەوڵەت و قەوارەیەکی سیاسیی سەربەخۆوە.

ئەگەر بۆ نموونە قسە لەسەر هۆکاری (زمان) بکەین، دەبینین شارەزایان لەچەند رووبەکەوە ئاماژەیان بەگرنگیی (زمان) کردووە.
ئەوەتا (مینێسکی) نەبوونی لێکۆڵینەوەی تێروتەسەل لەسەر زمانی کوردی، بەهۆکاری دەرنەکەوتنی پایەی راستەقینەی ئەدەبی کوردی دادەنێت.
(لاسلوکاردوش) رادەی بەربڵاوی هەر زمانێك بەهۆکارێکی گرنگ دەزانێت لەوەی بەرهەمە ئەدەبییەکانی سەر بەو زمانە، وەکو ئەدەبێکی جیهانیی لەقەڵەم بدرێن و خۆیان بەجیهان بناسێنن(12).
نالەباریی باری سیاسی میللەتی کورد، نەك هەر رۆگای لەبەردەم

بۆاوبوونەوەی زمانی کوردی گرتووە، بەکو لەچەندین لایەنەوە کێشەی بۆ خوڵقاندووە، وەك نەبوونی زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتوو، نەبوونی رێنووسێکی یەکگرتوو، لەمەش زیاتر زمانی کوردی لەچوارچێوەیەکی وادا سنووربەند کردووە، تا ئەو رادەیەی بەلای هەندێکەوە بەیەکجار لەو زمانانە دابنرێت کە لەبەردەم هەڕەشەی لەناوچوون***.
جا ئەگەر شارەزایانی بواری ئەدەبی بەراوردکاریی ئاماژە بەگرنگی بەربۆاوی زمان و کاریگەریی پێگەی نێودەوڵەتیی هەر وۆاتێك بکەن، لەوەی کە ئەدەبەکەی سنووری ئەدەبی نەتەوایەتی خێی ببەزێنێت و بەناو وۆاتانی جیهانیدا بۆاوبێتەوە و خوێنەرانی میللەتانی دی پتر ئاشنای بن، ئەوا سەیر و سەمەرە نییەو شتێکی چاوەڕوانکراویشە کە ئەدەبی کوردی لەم جیهانیبوونە، بێبەش بێت.

کەواتە دژواریی باری سیاسی و رۆشنبیریی کاریگەرییەکی زۆر خراپی کردووەتەسەر پرۆسەی (عالەمییەتی) ئەدەبی کوردی، ئەم قسەیەشمان مانای ئەوە نییە کە تێکۆای دەقەکانی ئەدەبی کوردی شاکارو چەپڕەی داهێنانن و سیاسەت و مۆژوو غەدری لێکردوون، نەخێر، بەڵام هێندە هەیە ئەدەبەکەمان چ کۆنی و چ نوێیەکەی، دەقی وای تێدایە رووی مەجلیسی ئەدەبی میللەتانی دیکەی هەبێت، بەڵام دەلیڤەی ئامادەبوونی نێودەوڵەتیی بۆ نەڕەخساوە.
لەسەرێکی دیکەشەوە، راست نییە لەسەنگەی گرێی هەست بەکەمییکردن و پەرستنی رۆژئاواوە، هەرچی ئەدەبیاتی خۆمانە بە (ساکار) و هەموو بەرهەمی ئەوانیش بە (شاکار) بزانین، چونکە لەراستیدا بەرهەمەکانی رۆژئاواش هەموویان بەو شێوەیە نین.
پوختەی قسەکان ئەوەیە، ئەگەر مەبەستمان لەجیهانیبوون، ناسراوی و ناوبانگیی نێودەوڵەتی بێت، ئەوا دیارە ئەدەبی کوردی نەگەیشتووەتە ئەم پلەو پایەیە، بەڵام ئەگەر مەبەست لە (جیهانیبوون) ئەو بنەماو ئەدگارە ئیستاتیکی و بەها مرۆییانەی دەق بێت، کە مۆرکێکی مرۆڤایەتییانەی بەرفراوانی هەیەو هەر ئەم خاسیەت و تایبەتمەندییانەش ـ گەر دەرفەت هەبێت ـ رێگا بۆ بۆاوبوونەوەی لە ئاستێکی جیهانیدا خۆش دەکەن، ئەوا بەم مانایە ئەدەبەکەمان چ کلاسیك و چ نوێ و چ هاوچەرخەکەی دەقی وای تێدایە، ئەم تایبەتمەندییانەی لەخۆ گرتبێت.

_____

پەراوێزەکان:

* بیرۆکەی ئەم نووسینەو ناونیشانەکەشی لە پرسیارێکی (د. مارف خەزنەدار)ەو سەرچاوەی گرتووە، پرسیارەکەشی لەمیانی ئەزموونی

کۆتایی کۆرسی دووەمی خوێندنی دکتۆرا (2000 – 2001) بوو، لەبابەتی (ئەدەبی بیانی)دا.
1ـ اوستن وارین، رینیه ویلك، نظریه الادب، ت: محی الدین صبحی، ص60.
جێی ئاماژەیە زاراوەی (ئەدەبی جیهانی) زاراوەیەکە لەلایەن (گۆتە)وە داڕژراوە.
2ـ د. جمیل نصیف التکریتی، د. داود سلوم، الادب المقارن، ص 26 – 27.
3ـ الکساندر دیما، مابدئ علم الادب المقارن، ت د. محمد یونس، ص 17 – 21.
4ـ هەمان سەرچاوە، ل 19.
5ـ د. جمیل نصیف، سەرچاوەی پێشوو، ل 23.
**ـ ئەم چەمکە جیاوازە لەچەمکی جیهانگەرایی ئەدەبی (العولمه الادبیه) کە ئەمەیان زیاتر نزیکە لە چەمکی ئەدەبی جیهانی بە بڕوونەکەی گۆتە.
6ـ د. محمد غنیمی هلال، دور الادب المقارن، ص 27.
7ـ هەمان سەرچاوە، ص 28.
8ـ د. جمیل نصیف، سەرچاوەی پێشوو، ل 23.
9ـ لاسلوکاردوش، الادب العلمی مفهومه وقچایاه، ت: جودت بلال اسماعیل، مجله (الادب المعاصر)، العدد (22 – 23) 1977، ص 7 – 9.
10ـ د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، ل 102.
11ـ هەمان سەرچاوە و لاپەڕە.
12ـ لاسلۆکاردوش، سەرچاوەی پێشوو، ل 11.
**ـ ئەوەتا لەسەردەمی بیست و یەکدا (سەنتەری لۆکالینەوەی ئیتنیکی جۆراوجۆر) لەچوارچێوەی (زنجیرەی ئەو زمان و کلتوورانەی مەترسی لەناوچوونیان هەیە) کتێبێکی لەسەر شیعری کوردی بڵاوکردۆتەوە، بڕوانە: گۆڤاری (ئایندە)، ژ (68)، 2006، ل 209.

مارا ساد لێ نێوان خوێندنێو و

نمایشدا … بەشی چوارەم … ڕزگار حەمە ڕەشید

٤-٤

(نمایشی مارا ساد بەرهەمی کۆی شانۆی با، بە هاوکاری بەڕێوەبەرایەتی هونەری شانۆ و پەیمانگای هونەرە جوانەکانی سلێمانی؛ نوسینی پیتەر ڤایس، وەرگێڕانی شێرزاد حەسەن، دەرهێنانی هیوا فایەق، لە ٦/١١/٢٠١٦ و ڕۆژانی دواتر لە هۆڵی ڕەشنبیری سلێمانی نمایشکرا.)

بۆ خوێندنەوەی بابەتەکە بە فۆرماتی پیدی ئێف کلیکی ئێرە بکەن ….

بەشەکانی تر:

بەشی یەکەم ….

بەشی دووەم ….

بەشی سێیەم ….

لە مەحەمەدی بەواوە بۆ مەحەمەدی مەژوو لە نووسینی- العفیف الاخضر ناساندنی کتێب – تاهیر ڕەحیم

خوێندنەوەکردن بە کتێب گرنگیو کاریگەری هەیە لە سەر خوێنەر، بەتایبەتی خوێندنەوە بە هەندێك لە کتێبە قەدەغەکراوەکان هەمیشە توانیویەتی ببێتە سەرچێشنی گەلانو تێفکرینی زیاتری مرۆڤایەتی بە مژووی خودی مرۆڤ و پرسەی ژیان. ئەم کتێبەش بەجۆرێك لە جۆرەکان هەوڵی داوە دەست بەرێت بە قەدەغەکراوەکانو راستیەکان لە

گۆشەنیگای زانستیو لە ژێر تیشکی زانستی سەردەمو بەراوردکردنی لەگەڵ سەردەمە کۆنەکان هەڵسەنگێنێت. بەیە پاش خوێندنەوەی بە شیاوم زانی بەو رادەیەی پێم دەکرێت خوێنەری کوردیشی لێبەبەش نەکەم. باسکراوەکان لەم کتێبەدا لەگەڵ خوێندنەوە جەراوجەرەکان لە محەمەدو مژووەکەی لەلایەن لایەنگرانی، ناتەبایی زۆری تێدایەو وەك باسم کرد زانستو کەڵك وەگرتنی نووسەرو پشت بەستن بەتەزە زانستییەکان هاوکاری بووە لە دەبەینی راستقینەو هەروەها راست کردنەوەی دیان هەڵەی مژووی کە بەداخەوە ئێستاکە بە زەر کەس پیرزییەتی هەیە.

بەشی یەکەم

ئەم کتێبە ژیانی محەمەد و ئایینەکەی لە دونیای میتۆلۆجیەو دەگوازێتەوە بە ناو کایەی مژوو. مژوویەك کە رووداوەکانی چەن لە دوایدا کاریگەری لەسەر کەمەگای عەرەب و دونیایی ئیسلام دانا.
ئایەتەکانی قورئان پێوەندیەکی قویان بە رووداوەکانی ژیانی محەمەد هەیە، تەنانەت بەشکیان پێوەندی بە ژیانی منالی، هەشتاکە لە سکی دایکیدا بووە باوکی مردووە، وەك منالیەك سەرخەرە ناوزەدکراوە. بەعەرەبی پێی دەڵێن: (احرف) لە کەمەگای دەشتەکی یان راستر بڵێین، کەمەگای باوکسالاری منالی سەرخەرە خۆشویست نەبووە. هەروەها پیاوەك کوێی نەبەت لە کەمەگای دەشتەکی جەگای شەرمەزاریی بووە، گەر خاوەنی چەندەها کچیش بەت هەر پێ دەڵێن وجاخکوێر! مەحەمەدش کوێی نەبووە! ئەمەش بە گومان کاریگەری لەسەر باری دەروونی هەبووەو لە ئایەتەکاندا رەنگیداوەتەوە.

خاڵەکی گرنگی تری ئەم کتێبە لەکدانەوەی بەشیکی ئایەتەکانە لە رووی دەروونناسیەوە. محەمەد هەرچەندە سەر بە بنەماڵەیەکی ئەرستوکرات بووە، بەڵام وەك وترا بەهەی ئەوەی سەرخەرە بووە لەسکی دایکی بووە باوکی مردووەو هەر لە تەمەنی منداڵیشیدا دایکی مردووە. لەم ماڵ وئەوماڵ بەخۆکراوەو ئەوەش کاریگەریی لەسەر باری دەروونی هەبووە. وەك بخاری باسیدەکات محەمەد چەندجارەك هەوڵی داوە خێی بکوژێت.

ئایەتە تووندوتیژەکان وەك سەربڕین و قاچبڕین، ملپەڕاندن، گوبڕین و چاو و دان هەڵکەندن تاوکوو نزاو جوڵەکان، پێوەندی بەو بارە دەروونیوە هەیە کە محەمەد تێیدا ژیاوە.
لە سیرە ابن هاشم ل 246 باسی ئەوە دەکات : لەشەی حەنین ژنەك بەناوی شەیما وەك جەنگاوەرەك بەرگری لە هەزەکەی دەکرد، لەلایەن

شەکرەکانی محەمەد بە دیل دەگیرێت دەڵێ : من خوشکی پێغەمبەرم بە شیری. دەیبەن بۆ لای محەمەد، ئەویش دەڵێت بۆچ هەکارەك ونیشانیەك دەنیابم تەخوشکی منی ؟ شێیما پشتی پیشان دەدات دەڵێت لە بیرتە بە منالی بەتوونەدی گازت لە پشتمگرت؟ ئیتر محەمەد بە نیشانەی گازکردنەکە دەکەوێتە بیری کە شێیما خوشکی شیری بوو لە ماڵیك پێکەوە بەخۆوکراونو بەم بنەوە ئازادی دەکات.
بەم گۆڕانەوانە رووون دەبێتەوە کە محەمەد بەهەی ئەوەی هەر لە منداڵیەوە خاوەن دایکو باوك نەبووە، وەك منالیکی هەتیوو لەماڵان گەورە بووە، هەروەها خودی محەمەد پاش هەنانی 18 ژن کۆی نەبووە، تەنیا کوڕێك نەبێت کە ئەویش لە ژنەکانی نەبوو، بەکوو لەماریەی قوتبی کە کچێلەی بوو، ئەو منالبوونەش دوایی بووە جێگای گومان ! محەمەد ویستی ماپوری ئامزای (ماریە قوتبی) بکوژێت ، پاشان ئاشکرابوو ماپور لەو کچیلانە بووە کە خەنراوەو توانایی سیکسکردنی نییە. بەم جۆرە ئیتر واز لە ماپور دەهێنیت.

بەراوردکردنی قورئان لەگەڵ زانست

خوێنەر لە خاڵی کۆتایی ئەم کتێبدا بەراوردکردنەك لەنێوان قورئانو زانستدا دەخوێنێتەوە کە بەشێوەیەکی گشتی نووسەر باوەڕی وایە: قورئان نەستی محەمەدە، کە بە کەمەڵەك گرژی دەروونی و چەپاندن داپشراوە.
بەشێکی تری ئەم کتێبە باس لە چۆنیەتی کاریگەری کەسکان وەك وەرقەی کۆی نوفل لە شاری مەکە و سلمان فارسی لە شاری مەدینە دەکات و تێیدا بە چڕنەك وەیکچوونەکی زۆر لە نێوان قورئان و تەورات ، قورئان و ئاڤێستادا پیشان ئەداتو هەروەها هەندەك کاریگەری شاعیرەکان تەنانەت خەلیفەکان وەك ئەبوبەکرو عومەر لە ئایەتەکاندا ڕەنگ ئەداتەوەو دەبینرێت.

لە کاتی خوێندنی ئایەتەکدا هەندەك جار ئامادەبووان کاریگەریان لەسەر ئایەتەکان هەبووە وەك سیوطی لە کتابی (الدر المنثور فی تفسیر الماثور) باس لە سورەتی ژن/ نساء دەکات کە دەڵێت ئەوانەی کە دانیشتوون نارەن بۆ جیهاد. کوڕەك بەناوی ابن مکتوم دەڵێت ئەی پێغە مبەری خوا منیش؟ ئیتر ئایەتەکە دە ست بە جێ لە وەدا گۆڕانی بەسەردا دێت!! و دەڵێت بەجگە لەوانەی شەل وکوێرن(بەوانە تەفسیری تەبری ل 175 بۆ سورەتی فتح ئایەتی 17)
هەندەك جار بەکە کاریگەریان لە دابەزین! یان گۆڕینی ئایەتەکان هەبووە، وەك سورەتی ئەنفال ئایەتی 66.65 کە سەرەتا دەڵێت: هەر یەکەك لە ئەو توانای شەڕکردنی بەرامبەر دە کەسی هەیە. بەڵام

جەنگاوەرەکانی محەمەد وتیان چۆن دەتوانین هەریەك لە ئەمە بەرامبەر دەکەس بگرێت. ئینجا لە ئایەتی 66دا دەڵێت: کە خوا زانی ئەوە لاوازن توانای هەریەکەك لە ئەوە بەرامبەر دووکەسە!
زۆربەی ئایەتەکان لەیەکدەچن و یان دووبارە بووەتەوە، تەنیا لە سورەتی مرسلات ویل للمکذبین 10 جار دووبارەیە یان ئایەتی فبأي آلاء ربکما تکذبان لە سورەتی رحمن 31 دووبارە بووەتەوە. سیوطی لە کتێبی الاتقان فی علوم القران لە 6236 ئایەت تەنیا 400 ئایەتی هەشتووەتەوە کە لەیەک ناچێت، کە بە ئایاتی مەحکەم ناسراون. بە م جۆرە دەتوانرێت لاپەرەکانی قورئان کەم بکەینەوە.
زکی امین نووسەری کتێبی رزقی تحت ضلال رمحی دەڵێت: قورئان تەکنیکی و پەکخەرترین کتێبە ، چوونکە ئایەتەکان بەپێی ناوی سورەتەکان ڕێکنەخراوە وەک سورەتی یونس باسی زەر شتی تێدایە، بەڵام باسی یونس ناکات و ناوی ناهێنێت بەڵام لە سورەتەکانی تردا باسی دەکات.
سورەتەکان وئایەتەکان بەپێی شوێن وکات لە قورئاندا ریزنەکراوە، ئایەتی مەکی تێکەڵ بە ئایەتی مەدینە کراوە. لەسورەتێکدا باسی چەند بابەتێك دەکات کە هیچ پەیوەندی بەیەکتر نییە یان لە ئایەتێك باسی دوو شت جیاواز دەکات، یان هەندێك ئایەت لە قورئان هیچ پەیوەندیەکی بە ئەمرۆە نییە وەك سورەتی احزاب 53.

هەندێك لە چیرۆکە ئەفسانیە کانی ناو قورئان وەك مریم هیچ پەندێکی بە مرۆڤ تێدا نییە، بەڵام کتێبێکی وەك کلیلەو دمنەی هندی لەگەڵ گێڕانەوەی هەر کورتە چیرۆکێکدا دەیان پەندو ئامۆژگاری بە لەفزبوون تێدایە.
نووسەر باس هەندێک هەڵەی مێژووی دەکات لە قورئان کە لە مێژوونووس مونتغمری واط(1909_ 2006) کە بیوگرافی محەمەدی نووسیوە وەریگرتووە: لە قورئان شەش جار باسی (هامان) دەکات وەک وەزیری فرعون، بەڵام لەراستیدا هامان کەسایەتییەکی فارس بوو، لەلای خسرو کە پێنج چەرخ پ.ز وزیر بووە. بەڵام چیرۆکی فرعون و موسا پێش 15 چەرخ پ.ز بووە . لە قورئان دەڵێت مریم خوشکی هارنە، بەڵام هارن پێش مریم کە کەسایەتییە کی ڕەمزییە 1500 ساڵ پێش چیرۆکی مریەم بووە بەپێی گێڕانەوەی تەورات.
هەکاری ئەم هەڵانەش ئەوە یە محەمەد ئەم چیرۆکانەی بیستووە، نەک خوێندبێتیەوە. گێڕانەوەی چیرۆک لەیەکەک بە یەکەکی تر زەر گێڕانی بەسەردێت هەروەک حەدیسکانی بخاری 600 هەزار حەدیس! کەخودی زانا ئیسلامییەکان لەسەر حەدیسکان کەدەنگ نین، چوونکە بخاری زیاتر لە دووسەدساڵ دوای سەرهەڵدانی ئیسلام لەدایک بووە و پاش 105 ساڵ دوای مردنی بخاری حەدیسکان نووسراوە. هەرچەندە بە هەی ئەم حەدیسانەوە

ملیۆنەها موسڵمان یەکتر کافردەکەن وێکتر دەکوژن.

* / نووسەری ئەم کتێبە عفیف اخضر(1934 – 2013) لە تونس لەدایک بووە دەرچووی زانستگای زیتونەی ئایینیە، بە ئەزهەری تونس ناسراوە، دوایی یاسای خوێندووە و ماوەیەکیش لە پاریس ژیاوە و هەرلەوێش مردووە. خاوەنی کەمێک کتێب و وتارو چاوپێکەوتنێ بەیەکێک لە بیرمەندو ڕۆشنفکرەکانی عارەب دادنرێت.

تێبینی: ئەم کتێبە لەکەرکوک دەستدەکەوێت
چاوەروانی بەشی دووەم بن

یوسف عزەدین لەگفتوگۆیەکی گۆڤاری لڤین-دا … سازدانی: وریا باقر

(یوسف عزەدین یەکێکە لە دەنگە جیاوازەکانی ناو دنیای فیکر لە دنیای ڕۆشنبیری کوردیدا. ئەو خاوەنی تایبەتمەندی خۆیەتی لەنوسینداو هەر ئەوەشە کە ڕەسەنایەتی پێبەخشیوە. لەم دیدارەدا گۆڤاری لڤین گفتوگۆیەکی تایبەت لەگەڵا ئەم نوسەرە ڕەخنەگرەدا دەکات)

لڤین: بە دەبێت هەر لەسەرەتاکانی مێژووی مرۆڤایەتییەوە، جەنگ و کوشت و کوشتار و تۆندوتیژییەکان، گەورەترین پشکی هەبێت لەمێژووی دەسەڵاتە جیاجیاکاندا؟ بەڵای ئەوە وەك ڕوناکبیر و نووسەر، ئایا هیچ دەسەڵاتێکی نەرم و نیان لەمێژوودا دەبیننەوە؟

یوسف عزەدین: ئەگەر سەمەرییەکان وەك شارستانیەتێکی دێرین و سەرنج ڕاکێش لەمێژوودا بکەینە نموونە، دەبینین داهێنەری شێوازە نووسینی "مێخی"بوون و چەندین سەدە لەنێو وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا بەکارهاتووەو توانیویانە لەسەر نووسینەوە، گەلێك ڕووداوی ڕیالیستی و هەندێك جاریش بەسەرهاتی سەیر و سەمەرەمان پێ

بگەیەنن.. لای سەمەرییەکان دوو جۆر مەژوو هەبووە، مەژوویەکی پێش تۆفان و مەژوویەکی دوای تۆفان. لای ئەوان خوداوەندی سەرەکییان لەیەکێك لەگەڵکەکان نیشتەجێیەو ناوی گەڵکەکەش نیبرۆ-یەو ئیتر لەوێوە نەوەی خوداوەندەکان بەرەو زەمین چوون و بەپێی بڕوای ئەوان، تەنها ساڵێکی سەر گەڵکی نیبرۆ سێ هەزار و شەش سەد ساڵی سەرزەمین بووەو بە "سار" ناویان بردووە..بەڵای ئەوان تەمەنی مرۆڤی پێش تۆفان گەیشتۆتە هەزار ساڵ و دوای تۆفانیش کورتکراوەتەوە بۆ سەد ساڵ و قسوور.. سەمەرییەکان شارەزاییەکی سەرسوڕهێنەریان هەبووە لەبەکارهێنانی ژمێ و زیوداو بەچەشنێك کەلەئێستاشدا لاسایی کردنەوەی کەلوپەلە ناوازەکانیان ئاستەمە، ئەمە جگە لەزانین و خستنەووی زانیاری سەبارەت بەهەسارە و گەڵك و ئەو ئەستێرانەی بینینیان بەچاو ئاسان نییە.. تاساڵانێکی زۆریش مەژوونووسان پێیان وابوو، سەمەرییەکان ئاشتیخواز و نەرم و نیان بوون و وەك شارستانێتییەکانی تر دڕندەو خوێناویی نەبوون، بەڵام دەزینەوە ئەرکەلۆژییەکانی "جۆن ئەلدەر" پێچەوانەی ئەمەی سەلماند، وەك لەکتێبی "بەردەکان دەدوێت"دا پێیوایە..سەمەرییەکان حەزیان بەزیادەڕەوی بووە لەپێشکەشکردنی مرۆڤ وەك قوربانی، بەتایبەتیش کاتێك پاشاو میرەکانیان دەمردن، لەیەکێك لەگەستانە تایبەتەکانی یەکێك لەپاشاکانیاندا، ئێسك و پرووسکی تیمێکی سەربازی بەجلی فەرمییەوە دەزرایەوە کەلەئامادەباشیدا رمەکانیان بەدەستەوە بوو.. سەرباری دەزینەوەی نێ مەینەی کێشك ، بەتاجە ئاڵتوونییەکانیانەوە و لەزارکی گەستانەکەشدا دوو عەرەبانەی چوار پێچکە دەزرانەوە.. هەر یەکێکیان سێ گوڕەکە رایکێشاون.. جل و بەرگی عەرەبانچی و هاوڕەکانیشی دەزرانەوە.. هەروەها لەگەستانی شاژن "شوباد"یشدا، دوو ریز مەینەی کێشك دەزرانەوە.. دواهەمینیان مەینەیەك بوو ئامڕازێکی میوزیکی لەباوەش گرتبوو، لەگەڵ دوو کەیلەی سوژدەبردووشدا کەلەپاێیاندا نۆزرابوون…

لقین: مەبەستان لەوەیە بڵێن شارستانییەتێکی پێشکەوتووی وەك سەمەرییەکان ئەگەر ئەمە حاڵی بووبێت لەگەڵ دەستان و ئەحباب و هەسووڵاوانی مەملەکەتەکەی و هەر بەزیندوویەتی زیندەبەچاڵی کردبێتن، ئەی دەبێت چی لە دوژمن و نەیارەکانی کردبێت!؟

یوسف عزەدین: ئەگەر گەشتێك بەنێو نەخش و نیگار و وێنەو ریلیف و پەیکەرسازیی شارستانییەتە کۆنەکاندا بکەین.. بەشێکی زۆری ماجەراو بەسەرهاتەکانی ئەو سەردەمەت دێتە پێشچاو.. چۆنیەتی جلوبەرگ و خۆ نمایشکردنیان لەمەراسیمە رەسمییەکانیاندا.. چەشن و چۆنیەتی کوشت

و کوشتاریان، چەشنی زەلیلکردنی ئەسیر و دوژمنەکانیان، هەر لەبەقامچی لدان و ئەشکەنجەدانیان و تەجاوزکردنە سەر مینەکانیشیان.. دەرخستنی چنیەتی راوکردنیان و بەتایبەتیش راوکردنی شر وەك لەهەکینە ئاشوورییەکاندا بەزەقی دەیبینینەوەو بەتایبەتیش کاتك یەکك لەپاشاکانیان تەنها بەدەستکی و بێ ترس دەستی داوەتە بینەقاقای شرك و خەریکی خنکاندنیەتی..لەیەکك لەریلیفەکانی ئاشوورییەکاندا، دیمەنی هرشکی خیان بە سەر قەایەك نەخشاندووەو دەبینین چن دوژمنەکانیان سەردەبن و لەشونکی تریشدا س کوژراویان بەسەرە رم بەرزکردتەوە.. لەریلیفکی تریشیاندا سەربازکی ئاشووری دەبینیت، سەرکی سەربدراوی بەدەستەوەیەو خەریکی فدانییەتی بە سەر کمەك سەری سەربدراوی تری لەعەردا کەووتوو.

لڤین: لرەدا پرسیارك دروست دەبت، چن دەبت هەمان ئەو کوشت و کوشتارە سامناکە، بەتایبەت ملپەاندنی مرق لەهونەردا رەنگ بداتەوە، بەتایبەتیش لەسینەما-دا، چونکە بەشی هەرە گرنگی زربەی کارە هونەرییەکانی سینەما لەنوان و سکس و توندو تیژیدا دت و دەچت و ئەمەش بە سانسرەو رگەپدراوە؟

یوسف عزەدین: ئاشوورییەکان وەك نمونەی شارستانییەتکی درین و هاوشوەی گەلك شارستانییەتی دیکە بەمەبەست ویستویانە، لەی نەخشاندنی کوشت و کوشتارەکانیان، لەیەك کاتدا چ جەنگکی دەروونی لەگە ژر دەستەو نەیارەکانیاندا بکەن و چ مەبەستیان بووە مژووی خیان لەی هەکینەوە ونابکەن.. بەام ئەگەر هەموو ئەم هەکینین و ونە سامناکانەی سەردەمانی پشوو لە رووی قناغی مژوویی و سەردەمەکەیەوە لەئستادا ئاسایی وەربگیرت.. ئەی دەبت چی بین کاتك تەماشای زرك لەکارە هونەرییەکانی هونەرمەندی بەتوانای سەردەمی رنیسانس"کاراڤاجی" دەکەین و دەبینین لەئاستکی هونەری بای نیگارکشاندا، سەربینی مرقی کردتە بابەتی تابلکانی و لەیەکك لەتابلکانیشیدا مینەیەك بەکردەی سەربینەکە هەدەستت!؟

لڤین: کەواتە شیاوە کاری هونەری تۆندوتیژی بکاتە بابەت و بەتایبەتیش لەسینەما-دا؟

یوسف عزەدین: دەبت پرسیار لەوە بکەین، بێ سەرەتاکانی سینەما زیاتر مرق دستانەیەو تادەیەکی زریش مەرگەساتەکانی چینی چەوساوەو کەم دەرامەتانی کردتە بابەت.. رەنگە زرك لەفیلمەکانی

“چارڵی چاپڵن”یش نمونەیەکی زیندووی ئەم جۆرە تەرح و تازە مرۆڤ دەستانەیە بێت، کەهەردەم جیاواز لەوەی بۆتە ئاسایی و سانا ئەو دۆت رووبەڕووی ئیغتیراب و سەرسامی و پرسیارکردنمان دەکاتەوە، تا بزانین ئەوەی لەدنیادا دەگوزەڕێ نائاساییە.. هەوڵەکانی ئەو و هاوشێوەکانی کەتکمەترین نمونەی ئیغتیراب لای “بەرتڕەند برێخت” دەگاتە باڵاترین ئاستی هونەری و تەکنیکی و مەعریفی.. بەڵام مەخابن دواجار هەموو ئەم هەوڵانە بەبەرنامە دەخرێنە پەراوێزەوەو بەبازرگانی کردنی هونەریش ئەولەوییەتی پێدەدرێت.

لڤین: توندوتیژی لە ناخی مرۆڤدا، چۆن و لەکوێدا جێی دەبێتەوە؟

یوسف عزەدین: “جی.ئەیچ.وێلز” پێی وابوو دەتوانرێت رەگەزی مرۆڤ لەڕێی قەناعەت پێکردنەوە، دەستبەرداری خوێن رشتن و کوشت و کوشتار ببێت.. تەنانەت خێشباوەیش بوو بەرانبەر ئەو دەستەیەی پاش جەنگی جیهانی یەکەم، بەناوی دەستەی گەلان بێ پاراستنی ئاشتی دروست ببوو، پێی وابوو دەتوانێت ئاشتی و ئارامی لەدنیادا بەرقەرار بکات.. بەڵام هێندەی نەبردو لەدەرئەنجامی بینینی کاروکردەوە توندوتیژە یەك لەدوای یەك و بەردەوامەکانی مرۆڤ، لەبیروبۆچوونەکەی پاشگەزبۆوە.. یەکێك لەنمونە زۆر ناشایستەو دزێوەکانی مێژووش، دەندایەتی سوپای ژاپۆنی بوو لەشارێکی چین-یدا.. بۆجگە لەکوشتنی سەرجەم نۆرینەکان.. دەستدرێژی سێکسی کرایە سەر هەزاران مێینە، بەمنداڵ و گەورەوە، تەنانەت مێینە پیرەکانیش لەمە دەربازیان نەبوو، کۆمەڵکیان هەر لەکاتی سێکس کردن لەگەڵیاندا ورگیان هەڵدەداو دەکوژران.. ئەوانەی بەزیندوویەتیش رزگاریان بوو، لەکەشێکی بەکۆمەڵدا بەویستی خۆیان و پێکەوە ئینتیحاریان کرد..

لڤین: کەواتە هیچ شارستانێتییەك بەبێ بەکارهێنانی زەبر و زەنگ، توانای مانەوەی نییە؟

یوسف عزەدین: بۆوانە شانۆنامەی”بۆقەکان”ی “ئەریستۆفانیس” دەبینیت لەسەر زاری پاڵەوانی شانۆنامەکە دەڵێت: (هاوڕێم کاتێك بەسەر دوژمنەکەتدا زاڵ بووێت، بەگوریس بیبەستەوەو پشتی بەقامچی سوورکەرەوەو پارچەیەك ئاسنی داندار بکە بەکۆمیداو ئەگەر لەهۆش خۆشی چوو بەشەراب بەئاگای بهێنەرەوەو پاشان قوومە ئاوێکی بدەرێ.. دێتەوە هۆش خۆی و پێی وایە لەدەستت قورتاری بووە، بەڵام ئەمە وەهمە..دەبێت هەر چوار پەلی بەگوریس ببەستیتەوە، بەچوار ئەسپی سرك و رامنەکراوەوە..سرکە بکەرە چاو و لوت و دەمییەوە.. دواتر

بەخەنجەرێکی تیژ ئەندامی نێرینەی ببڕەو ئینجا ئەسپەکان تاوده.. تا هەریەکەیان بەلایەکدا هەبڕن و لاشەی پارچە پارچە بکەن)..ئەمە تێکستێکی بەناوبانگی شانووسێکی کۆمیدی گریکەو بڕگومان ئەمە بابەتی کات بەسەربردن و رابواردن وپێکەنینی تاکەکانی کۆمەڵگەی گریکی بەناو مەدەنی بووە..پاش گریکەکان ڕۆمانەکانیش داهێنانی زۆر سەیریان لەبواری ئەشکەنجەداندا کرد، تەنانەت "ئێکتافیس" لیژنەیەکی ڕاسپارد تا باس و خواسی سەرجەم ئەشکەنجەدانەکانی کۆن و نوێی میللەتانی بۆ بهێنن، دواتر لیژنەکە باسی فیرعەونیەکانیان بۆ کرد کەلەسەر زینا لوتی ئافرەتیان بۆیوەو پیاویشیان خەساندووە.. باسی حیسییەکانیان بۆ کرد، سەبارەت بەو کەسانەی کەهەنگوینیان دزیوە، چۆن بە زیندوویەتی کەوڵکراون و خراونەتە بەر پوورە هەنگ و وروژانوویانن تا بیانگەزن.. باسی قارتاجییەکانیان بۆ کرد کەچۆن هەردوو لاقی کۆیلەی هەڵهاتوویان بڕیوە.. یان چۆن ئاشووریەکان ڕمیان لەکۆمی دوژمنەکانیان بڕیوەو جولەکەکانیش بەسەرخستنە ژێر ئاوی دوژمنەکانیان، بەکاوەخۆ و بەچەند جارێك خنکاندوویانن. دواجار "ئێکتافیس" بڕیاریدا دەبێت لەمەودوا سەرجەم ئەو ئەشکەنجانە پێکەوە لەسەر نەیارە دەستگیرکراوەکان تاقی بکرێتەوە.. بڕگومان، بەشومار نمونەی دیکەمان هەیە..هەر لەمێژووی کۆنەوە تا ئێستاو..

لقین: وەك دەڵێن جەنگ کاریگەری زۆر وڕانکەر و خراپی لەسەر منداڵان و هەرزەکاران هەیە، بەبەراورد لەگەڵ گەورەکان..ئێوە لەسەرەتاکانی جەنگی "ئێراق-ئێران"-دا و دواتریش تاکێتایی جەنگەکە، چ یادەوەرییەکی لا جێ هێشتوون؟

یوسف عزەدین: لەسەرەتاکانی جەنگەکەدا، ئەوەندەی کەفام و ئەقڵم بەدنیا دەشکا، وەك زاتێکی تەنها و دووڕە پەڕز دەمواتییە هەموو ئەوەی کەوێدەدا، واتە زۆر ئاگام لەقسەو باسی نێو کێ و کۆمەکان نەبوو، سەبارەت بەو جەنگە خوێناوییە.. یان ئەگەر گوێشم لێ ببایە.. پێنەدەچوو باش لێی حاڵی ببام.. وەختایەك بیر لەو دەمانە دەکەمەوە، نازانم بێ زیاتر هەست بەهەور و تەم و بارینی بەردەوامی باران دەکەم، بارانێکی تێکەڵا بەبۆنی ریشۆڵەی رزیوو، بارانێکی ڕەش و نامۆ… بیرمە لەسەرەتاکانی ئەو جەنگە شوومەدا، لەیەکێك لەو ئێوارانەی کەلەقوتابخانە دەگەڕامەوە.. پێم نا بەکەلاکی تێپیووی جرجێکی گەورەی گەنیوودا.. چ قڕەوون و ناخۆش بوو..بەتایبەت کاتێك ناوەخن و هەناوی جرجەکە تاکێکی پڕاوەکانمی سواغدا.. بڕێکی زۆری گۆشت و کلك و هەناوی جرجەکەم لەگەڵ

شەقاوەکانمدا، تامەودایەکی زۆر بردو ماوەیەکی زۆر بەڵواری شڕستەیەك هەوڵی پاککردنەوەی تاکە پیسبووەکەی پێاوەکەم دا…

لقین: کەواتە هیچ ئاسۆیەکی گەشبینانە بۆ نەمانی توندوتیژی لەئارادا نییە؟

یوسف عزەدین: دەرکەی پرسیار و گەڕان بەشوێن هۆکارەکانی سەرجەم ئەو کوشت و کوشتارانەی مرۆڤ پێی هەڵدەستێت، چ بەتەنها و چ بەکۆمەڵا، واڵا و لەسەر پشتە!؟ ئارەزووکردنی توندوتیژی و حەز و خواستی لەناوبردن، هەندێك جار هێندە سەیر و سەمەرەیە، نازانیت چی دەرحەق بڵێیت!.. لەساڵی 1958-دا لەیەکێك لەشەقامەکانی "نیومەکسیکۆ"دا، پیاوێك بەناوی "نۆرمان فۆز" ئۆتۆمبیلەکەی رادەگرێت و تفەنگی راوکردنەکەی دەردەهێنێت و دوو منداڵی مەکسیکی دەکوژێت، لەکاتێکدا لەقەراغ شەقامەکەدا خەریکی گەمە کردن بوون.. کاتێك دادگاییان کردو لێیان پرسی بۆ ئەمەت کرد، گوتی ویستوومە ئاستێك بۆ بەرزبوونەوەی ژمارەی دانیشتووان دابنێم..لای خۆشمان ساڵانێك لەمەوپێش مێردمنداڵێك سەرجەم ئەندامانی خێزانەکەی خۆی کوشت، بەخوشکە بچوکەکەشیەوە، کاتێکیش لێی دەپرسن بۆ کوشتت، لەوەڵامدا دەڵێت، بەزەیم پێدا هاتەوەو نەمویست بەتەنها بمێنێتەوە.. لەهەمووشی سەیرتر پاش ئازادبوونی ئەو بکوژە مێردمنداڵە لەزیندان، بەکوشتنی باپیری زنجیرەی کوشتنەکانی تەواو دەکات.. چەند راستە نازانم، بەڕام فرێید پێی وابووە، هەر لەسەرەتاوە کردەی بایۆلۆژی، کاریگەری زۆری لەسەر خوو و رەوشتی مرۆڤ هەبووە، چونکە بەڵای ئەو مرۆڤ لەچاو ئاژەڵە شێردەرە قەبارە گەورەکانی تردا، ماوەیەکی کەمتر لەمنداڵدانی دایکیدا دەمێنێتەوە.. واتە بەناکامی لەووی سایکۆلۆژییەوە لەدایك دەبێت وبەمەش واقیع کاریگەری زۆر توندی لەسەری دەبێت.

لقین: تا چەند سەرچاوە مۆژوویەکان، بەدرۆزایی مۆژووی کۆن و نوێ، بەتایبەتیش لەگوزانەوەی رووداو و بەسەرهاتەکاندا راستگۆ بوون؟

یوسف عزەدین: تۆ وەرە بڵوانە مۆژوونووسێکی وەك "هیرۆدۆت" کەدەرئەنجامی گەڕانی بەزۆر وڵات و کیشوەردا، زانیارییەکی زۆری سەبارەت بە میللەتان و وڵاتان نووسیووەتەوەو لەوانەش خستنەڕووی زانیارییە سەبارەت بەحوکمڕانی و بوونی مۆژوویی مادەکان.. "ئیگۆر میخائیلۆڤیچ دیاکۆنۆف" لەنووسینی کتێبی ماد-ەکاندا سوودی لێوەرگرتووە..بەڵام بەدرۆزایی مێژوو، لێرەو لەوێ کەسانێك بەرپەرچی هیرۆدۆت-یان داوەتەوەو راستی و دروستی زانیارییەکانیان

خستەتە ژێر پرسیارەوە، تا دەگاتە "هیوزینگ" کەلەسەدەی بیستەمدا زۆر هەوێدا، باس و خواسی سەبارەت بەمادەکان-ی هیرۆدت بەدرێ بخاتەوە.. کۆنترین هەوێدانیش بۆ دژایەتی و بەدرێ خستنەوەی هیرۆدت، لەلایەن کتسیاس-ەوە کراوەو بەناوبانگترین کتێبی مێژوویشی بەناوی "پرسیکا" نووسیوە..ئەم زاتە وەك دەڵێن پزیشك بووەو لەپێش زایینداا لەلایەن ئێرانییەکانەوە بەدیل گیراوەو سەرەتا براوە بۆ دەربارى داریوشى دووهەم و دواتریش حەڤدە ساڵی لەدەربارى ئەردەشێر-دا بردەتە سەر و بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵا گریکەکان سوودى لێوەرگیراوە.. دیاکۆنۆف سەبارەت بەکتسیاس ئەوە دەخاتەوو، کەهیرۆدت هەر شتێکى بەسپى باس کردبێت، ئەوە کتسیاس کردوویەتى بەهەش و بەپێچەوانەشەوە، یان ئەگەر بەتەواوى لەووداوەك حاڵى نەبووبێت، ئەوە لەخۆیەوە شتى نووسیوەو هەر ناوەکیشى نەزانیبێت یان لەبیرى چووبێتەوە، ئەوە هەر لەخۆیەوە ناوى شوێنێکى ترى بۆ داناوە.. کتسیاس رك و کینەیەکى زۆرى دەرحەق بەهیرۆدت هەبووەو بەناو و شوهرەتى گەلێك قەس بووە، بۆیە هەرچییەك ئەو وتبێتى، ئەم پێچەوانەکەى وتووە.. لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت، هەر لەسەرەتاوە نووسینەوەى مێژوو، چەند ناڕاست و خوار و خێچ بووە.. "پلوتارك" یش مێژوونووسى سەدەى یەکەمى زایینى، هەر بەتایبەت کتێبێکى دژ بەهیرۆدت نووسیوەو ناوى ناوە"بەربەرپەرست".. چونکە پلوتارك و هاوچەشنەکانى لەسەنگەو دیدگەیەکى رەگەزپەرستانەوە مێژوویان داتاشیوەو گەلانى غەیرە گریکى و ڕۆمانییان بە بەربەر و دڕندە وەسفکردووە.. هەن پێیان وایە هیرۆدت بۆلایەنانە مێژووى نووسیووەتەوەو هەشن پێیان وایە بەئارەزووى دەسەڵاتدارنى ئاتن، مێژووى هەنیوەتەوە.

لۆڤین: ئەمەى تۆ باسى دەکەیت، وامان لێدەکات هیچ باوەڕبکەمان بەنووسراوە مێژوونووسەکان نەمێنێت و بەتایبەتیش کتێبە دیراسییەکانى مێژوو، کەمەنهەجییانە لەقەناغەکانى خوێندندا وەك بەگەنەویست ئەقڵى خوێندکارانى پێ سیخناخ دەکرێت؟

یوسف عزەدین: بەڵى ساختەکارییەکانى نێو کتێبە مێژوونووسەکان، گرفتێکى مەعریفى زۆر گەورەیە.. ئەمە لەبوارە زانستییەکانى تریشدا دەبینرێتەوە، هەر بۆ نموونە ساڵانێکى زۆر هەوێدرا لەووى فیزیکى و بایۆلۆژییەوە، رەگەزەکانى مرۆڤ جیابکرێتەوە، کەکۆمەڵە زانایەك پێیان وابوو، رەگەزى ئەفەریقى هاوسابیا-یەو ئاسیا-یەکانیش لەهەگەزى هاوڕ ئیریکەس-ن و ئەروپاییەکانیش لەهەگەزى نیاندرتاڵ-ەوە هاتوون..بەڕام ئەمە تاساڵى 1987بۆیکردوو زانای

بایەلەژی" بۆرکی"لە"کالیفۆرنیا" بەشیکارکردنی "دی.ئۆن.ئەی" رەگەزە جیاوازەکان، سەلماندی کەهەر هەموو مرۆڤایەتی لەیەك بنەچەی مرۆڤەوە هاتوون و سەرچاوەکەشی ئەفریقایە..شایانی باسە لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەشدا، لەبەشە ئەمانییەکەی باشووری ئەفەریقادا، بەگەنامەیەك سەبارەت بەژمارەی ئاژەڵە شیردەرە کوژراوەکانی ئەو سنوورە جوگرافییە نووسراوەو جێی سەرنجە کوژرانی چوارسەد مرۆڤی ئەفەریقی لەژێر ناونیشانی"دانیشتووانی دارستانەکان" لەهەمان ڕاپۆرتداو وەك توخمێك لەئاژەڵ جێکراوەتەوە.

لڤین: بۆیە دەبێت هەردەم لەپێناو ساغکردنەوەی ڕاستییە مێژوویەکاندا، لەگەڵانی بەردەوامدا بین؟

یوسف عزەدین: دەبێت لەگەڵانی بەردەوامدا بین، بەڵام جیاواز لەو گەڵانە بەردەوامەی زانای دکۆمێنتە کۆنەکانی ئەمان "کۆستانتین چیندرۆف" کردی، پاش چەند سەفەرێکی بۆ میسر ساڵانی 1844و1853و پاش مایەپووچبوونی لەدۆزینەوەی تێسکتە کۆنە ئاینییەکانی تەورات و ئینجیل و هاوچەشنەکانی، دواجار لەساڵی 1869دا دنیای سەرسامکرد بەدۆزینەوەی دەستنووسێکی کۆن لەکۆسایەکی میسر و بەو پێیەی کەنیسەکە ئەرسۆزکسی بوو، لەلایەن تزاری ڕوسیاوە کۆمەك دەکرا، هەر بۆیە دەستنووسەکەی پێشکەش بەتزار کردو ئیدی بووە ئیعجابی هەموو ئەوانەی بۆ سەیری دەچوونە شاری پوتروسبۆرگ و تا دواجار بەلشەفییەکان لەساڵی 1933دا بەمەبلەغێکی خەیاڵی بەبەریتانیا-یان فرۆشت و دەرکەوت ئەو دەستنووسە تەنها بریتی نییە لەتەورات و ئینجیل بەکو "ئینجیلی بەرنابا"ش لەخۆ دەگرَت، کە لەلایەن کۆساوە لەسەدەی سێیەمی زایینییەوە قەدەغەکرابوو.. لەکاتێکدا ئەمەو چەندین بەگەی تر، ڕاستی و دروستی دەستنووسەکەی دەسەلماند.. بەڵام زاتێکی وەك "کامماير" پاش گەڵان و وردبوونەوە توانی ساختەبوونی دەستنووسەکە کەشف بکات، کە چیندرۆف لەڵێی قەشەیەکی گریکیی تەزویرچییەوە، بەناوی "سیمونیدس" ئەم تەزویراتەی کردبوو، ئەو زاتە یەکێك بووە لەو تەزویرچییە زۆر شارەزایانەی، کەبۆ بەدەستهێنانی پارە دەیان تێکست و دەستنووسی تەزویر کردبوو.. ماوەتەوە بڵێین " کامماير" یەکێکە لەو ڕەخنەگرە بەتوانایانەی کەلەساڵی 1889لەدایك بووەو لە 1929دا کتێبی "تەزویری گەردوونیی مێژوو"ی نووسی، بەڵام هیچ دەزگایەکی چاپ و باڵاوکردنەوە بۆیان باڵاونەکردەوە.. چ نازییەکان دژایەتییان کردووەو چ دواتریش کاتێك لەئەمانیای دیموکراتیدا دەژیا، شیوعییەکان.. تا لەساڵی 1959دا بەبۆکاری و لەبرساندا سەر نایەوەو مرد.. ئەم پیاوە خاوەنی هیچ

بڕوانامەیەك لەمژووداویان پسپۆرییەك نەبووە، بەڵام کارەکانی هەموو رونـاکبیرانی سەسامکردووەو بە خۆی وتـویەتی:" لەپێناو پاڵنەرە رووناکبیرییە رەسەنەکاندا دەنووسم، چونکە مژوویەکی تەزویرکراو ترسناکە بۆ شارستانییەت و کلیلی هەڵەمان دەداتە دەست و دەبێتە مایەی خوێقاندنی مەعریفەو هۆشمەندییەکی هەڕەتیانەر، کەبەخۆرایی دەبێتە سووتەمەنی کۆشمانکۆشەکانی داهاتوو".

***لەژمارە"343"2016-12-15ی گۆڤاری لڤین-دا باوبۆتەوە.**

ناساندن

یوسف عزەدین

ڕۆمانناووس و نووسەر

لەساڵی 1990-1991زیندانی بووە لەمودیریەتی ئەمنی سلێمانی سەردەمی ژێم"ناسراو بەئەمنە سوورەکە"و پاش ئەوەی خۆی و هاوڕێکانی فەرمانی گوللەبارانکردنیان بۆ دەردەچێت ، کەدەبوو لە21-3-1991دا لەمەلعەبەکەی سلێمانی گوللەبارانبکرێن..بەڵام ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستان بووە لەمپەر و لە بەرواری 8-3-1991 پاش شاڵاوی خەڵکی ڕاپەڕیوو بۆ ئەمنەسوورەکە ئازادکرا.

یەکێکە لەو ناوانەی نەوەی نووسەرانی پاش ڕاپەڕینیان پێدەوترێت و هەوڵی زۆر جدیی هەیە، چ لەبواری ڕۆمانناووسینداو چ لەبواری تەرحی فیکری و بگرەو بەردە فەلسەفییەکاندا وەك لەدیالۆگ و گفتوگۆکانیدا دیارە، ئەم سەرقافڵەو پێشەنگی ژمارەیەك دەنگ و ناوی جدییە.. بەڵام بەپێچەوانەی زۆر لەو دەنگانەی کەهەمیشە لەبەرچاوان و دەور قەرەباڵغن.. نووسەرێکی تەنها و دووەپەرزە، هیچ تێکەڵیی و خوێقی نێوەندە ئەدەبی و ڕۆشنبیری و سەنتەر و کایەکانی تری نییە.. ڕەنگە ئەمە لەڕوویەکەوە باش بێت، چونکە کەس هێندەی نووسەر پێویستی بەتەنهایی و دووەپەرزی نییە.. بەڵام مەخابن لەڕوویەکی تریشەوە کارێکی خراپە بۆ نووسەر، بەتایبەت بۆ وەسەتە ئەدەبی و ڕۆشنبیرییەکانی لای خۆمان.. چونکە ناساندن و خۆ بردنە پێش و پشتگیری ئەملاو و ئەولا، گەرەنتی بەرەوپێش چوون و ناساندن و بڵاوکردنەوە بەنووسەر و بەردەوامبوونی چاپکردن و ریکلام بۆکردنی کتێبەکانییەتی، ئیتر ئەگەر زۆر لەنووسەران عەوداڵی ئەم گەمەیە بن، نووسین پێپلیکانەی چوونە سەرەوەو زیادبوونی ئیعتیباری کۆمەاڵیەتی و بەدەستهێنانی دەستکەوتی مادیی و هەندێك شتی دیکە بێت لای هەندێك لەنووسەران.. ئەوە لای "یوسف عزەدین " بەجۆریکی ترەو لای ئەو نووسین و بیرکردنەوەو خوێندنەوە، مانایەکی جوداو

جیاوازتری هەیە، لەو مانا سەرزارەکی و سەتحییانەی کەنێوەندە فەرمی و تەقلیدییەکانی ڕۆشنبیری و نووسین تێیدا چەقیوون.

ئەم نووسەرە چەند زمانێك دەزانێت، لەوانە زمانی تورکی و عەرەبی بەباشی دەزانێت، چ بۆ نووسین و چ بۆ وەرگێڕان.. کۆمەڵك بابەتی وەرگێڕاوی لەزمانی تورکی و عەرەبییەوە هەیە.. بابەتی نووسراو و بڵاوکراوەی بەزمانی عەرەبی هەیە، کەلە کۆمەڵك ڕۆژنامەو سایتی عەرەبیدا بڵاوکراونەتەوە.

نووسەر و وەرگێڕی مەغریبی "سەعید بلغربی" کۆمەڵك تێکستی ئەم نووسەرەی لەزمانی عەرەبی-یەوە کردۆتە ئەمازیغی و لەدوو توێی کتێبێکی سەربەخۆدا لەمەغریب بەچاپی گەیاندووەو شایانی باسە ئەمە یەکەمین جارە تێکستی کوردی بکرێتە ئەمازیغی و لەدوو توێی کتێبێکدا چاپبکرێت.. بەتایبەت مەغریب وڵاتی نووسەرانی بەتوانای وەك "تاهیر بن جەلون"و "محەمەد زفزاف"و"محەمەد شوکری"یەو خاوەن خوێنەرانێکی جدییە.. هەروەها ئەم کتێبە بۆتە ماتەیاڵی دیراسی کۆلێژی ئادابی یەکێك لەزانکۆکانی مەغریب و وەك وەرگێش لەچاپێکەوتنێکیدا ئاماژەی پێداوە، ئەو خێی لەنێو کۆمەڵك تێکستی ئەدەبی وەرگێڕاوی کۆمەڵك نووسەری کورددا، بەبێ ناسینی خودی نووسەر، تەنها تێکستەکانی یوسف سەرنجی ئاکۆشاوەو سەرسامی جدییەتی بووەو هەر بۆیە ماوەیەکی دوور و درێژی بۆ وەرگێڕان و پاشان بەچاپ گەیاندنی تەرخان کردووە.

کتێبە چاپکراوەکانی نووسەر

دیوێکی دیکەی حیکایەتە نەنووسراوەکان/ڕۆمان/چاپخانەی شڤان-سلێمانی2006

تەنها ڕۆژێکی سارد/ڕۆمان/دەزگای موکریان/هەولێر/2008

پێخەفێك لەخوێن/هونەری گێڕانەوە/دەزگای ئاراس/هەولێر/2008

ماجەراکانی سەلمانی فارسی/ڕۆمان/یانەی قەڵەم/سلێمانی2009

وێگەی یادەوەرییە گریمانکراوەکان/ ڕۆمان/بەرهەمی بڵاوکردنەوەی سلێمانی/2009

وەهم و شوناس/ گفتوگۆو وتار/چاپخانەی یاد/ سلێمانی/2012

کۆتاییەکان/ئەنفارار/ هونەری گێڕانەوە-سردیات/بەزمانی ئەمازیغی-دار کەبەدانی-مەغریب2015

گەر "من" مەن نەبم، "تۆ"ش تۆ نی!؟ ... برایم فەشی

پاش تاقیکردنەوەکانی بواری نەیرلەژی لە مەڵ دەوری بیلەژیکی مشک سەبارەت بە ئاکاری مرۆڤ، ئەم پرسیارە کەشراوەتە ناو باسی فەلسەفە "کە ئایا مرۆڤ وەک تاک بەرپرسیارە لە ئەنجامی ئاکاری خۆی؟" ئایا هەر کام لە ئەمە کە بە پێی تێگەیشتنی فەلسەفی، بە مەنتقەوە گرێدراوین وبە مرۆڤی ئاگابەخۆ و ئاگالەخۆ، دەناسرێین و کەسایەتیمان لە وشەی "من"دا دەنوێندرێ، مرۆڤگەلێکی ئازادیین و "خۆمان" بەیار دەدەین؟ یا لە ئەمەی مرۆڤیشدا چشنێک ئەتەماتیسم، دەور دەگێڕێ و "من" لە مرۆڤدا، کەشفی ئینسان خەیاتی کە بە ناوی فەلسەفە، دایهێناوە بە ئاوەی مانایەکی جیاواز لە زیندەوەرانی دی، بە خۆی ببخشێ ؟
گەر ئەم تێگەیشتنە، کە مرۆڤ بە "ئاگابەخۆ و ئاگالەخۆ" دەزانێ، هەڵە بە، کەمەڵگای ئینسانی ووبەووی پرسیارێکی بنەڕەتی دەبەتەوە. ئینسان لە سەر ئاو تێگەیشتنە کە "مرۆڤ خاوەنی تێگەیشتنە و ئاگابەخۆ و ئاگالەخۆیە" و بەرپرسی کار و ئاکاری خاس و خراوی خەیاتی، مامەڵەی لە گەڵ خۆی کردووە و دام ودەزگای داد و دام ودەزگای تری بە جەزادانی "من"کانی ئاگابەخۆ، دامەزراندووە. گەر لە سەرووی "من"ی ئاگابەخۆ و ئاگالەخۆ، دەزگایەکی تر هەبێ کە بەیاردەری سەرکی بێ، دوور لە "ئیرادەی من"، "من"ی "ئیرادە بەخۆ" چ دەورێکی بە دەمەنەتەوە، کە ئاو لە ئاژەڵ جیا کاتەوە؟!

گەر ئەم تێگەیشتنە بسەلمێندرێ، کە "من"ی ئاگابەخۆ و ئاگالەخۆ بوونی نییە، کە لە "من"دا وەک ئینسانی جیاواز لە ئاژەڵ بوونی هەیە؟ گەر ئینسان و باقی زیندەوەران، بەستراوە بە ئەتەماتیسم بن، کە هەنگێ بە "سرووشتی" لە قەڵەم بدرێ، بوونی فەلسەفە بەچییە؟ ئاو ئەتەماتیسمەی کە لە ناو ئاژەڵاندا هەیە، شەر، بەبر، پەنگ گەر هەمان بەت کە لە ئینساندا دەور دەگێڕێ، چ جیاوازییەک لە نێوان "ئینسانی بوەژ" و "گیانداری نەبوەژ"دا دەمەنەتەوە؟
ئەم پرسیارانە و پرسیاری تر، لە دەیەی هەشتای سەدەی بیستەوە بە سەر فەیلەسووفەکاندا دەبارێ، بە بە ئاوەی وەامیان بەی هەبووبە. فەلسەفە تا ئێستا توانای ئاوەی هەبووە، ئینسان جیاواز لە هەموو

زیندەوەرانی تر بناسێنێ، ئەستا نەیرەنگی قسەیەکی تر دەکات و زانیاری و تێگەیشتنی نوێ دەخاتە بەردەست. وا چەند ساڵێکە فەلسەفە خەی لە گەڵ زانیارییەکانی نەیرەنژی تازە کردەتەوە و دەنگی نوێی جیاواز لە فەلسەفە و "نەیەفەلسەوە" دەبیسترێ.

"لە زانستگاکان باس لەوە دەکرێ کە فەلسەفە ئیتر بە یارمەتی کتێبخانەکان بەرەوپێشەبردرێن. زانستکارانی بەشی زانستەکانی دەروونناسی لەوە گەیشتوون کە دەبێ خەیان بە زانیاریەکانی لابراتواری نەیرەنگی تەیار بکەن، بە ئەوەی وەپاش نەکەون. ئەوان لەوە گەیشتوون کە لێکەڵەران و نەیەنگەکان بەو زانیارییانەی کە لە سەر مێشکی ئینسان پەیدایان کردووە، لە وەامی پرسیارە فەلسەفییەکان کە ماوی ٢٥٠٠ ساڵە تاوتێ دەکرێن، نزیک بوونەتەوە! ئەستا خوێندکاری فەلسەفە ئەم پرسیارە لە خەی دەکات کە ئایا مرۆڤ خاوەنی -ویست و ئیرادەی ئازاد-ی خەیەتی؟" ئایا مرۆڤ ئاگایانە هەڵسوکەوت دەکات و بەیار دەدات؟ ئایا "من" کە لە فەلسەفەدا دەوری سەرەکی بێ ئیسبات بوونی کەسایەتی "من" دەگێڕێ، بوونی هەیە، ئەو "مەن"ە کە فەلسەفە و زانستی دەروونناسی دەیناسێنن، چۆن دەسەلمێندرێ؟ "من" کەم؟

زانستی نەیەنگی، بەو تاقیکردنەوانەی کە لە سەر مێشک کراوە و دەکرێ، گومان دەخاتە سەر ئەم بۆچوونەی فەلسەفە کە"من"ی بەیاردەر لە مرۆڤدا هەبێ، کە بەرپرسیار بێ لە بەیاردان. نەیەنگی و نەیەفیلسووفەکان پەیانوایە، بەیاردەر مێشکە کە پرسەیەکی چەوپە دەپەوە. "پازدە میلیارد خانەی مێشک(نویرۆن) و ٥٠٠ بلیۆن سیناپس ئەو ئیمکانە دەخسێنن، بە ئەوەی ئەمە بە پەکاندنی مەبەست بیربکەینەوە و وەبیربێنینەوە!" ئەمەش هەر بە پەی تاقیکردنەوەی نەیەنگی بەر لە دەربەینی بەیاری"من" لە مێشکدا سەر دەگرێ.
"پازدە میلیارد نەیرۆن، هەزاران پەوەندیی لە نێوان خەیاندا پێک دەهێنن و بەم چێشنە تەکنیکی چەیی پێ لە پەوەندی ساز دەکەن. نەیەنگەکان بە یارمەتی بەهێزترین میکرۆسکۆپ کە یەک بە دەهەزار گەورەتر نیشاندەدەن، دەتوانن بینەری کاری نەیرۆن و سیناپس و ئەو پەوەندیانە بن و تەنانەت مەودای پەوەندیەکان ئەندازە بگرن، کە بە ٥٠٠ هەزار کیلەمەتر مەزەندە دەکرێ، واتە دوورتر لە مەودای نێوان مانگ و زەوی."

نەیرەنگی بە پەی ئیمکانی زانستی، تەکنیکی، فەننی کە بەکاری دەهێنێ، زەرترین زانیاری لە سەر کار و میکانیسمی میشک و دەور و ڕەی دەداتە دەست، چ دەوری ئەرگانیک و چ ماوەرای ئەرگانیک، وەک

هەست و بیر و تێگەیشتن و هەموو لێهاتوویيەکان کە مرۆڤ هەیەتی. تاقیکردنەوە و پشکنین لە مەر ناسینی زۆرتری مشک بەردەوامە، پرسیارە بەوامکانی ئینسان کە لە فەلسەفەدا باس کراون، ئیمکانی وەامدانەوە پەیدا دەکەن، بەام نە لە ڕێگای تێفکرین و تێگەیشتنی فەلسەفە و تێزەکانی فەلسەفەوە، بەکوو لە ڕێگای نەیێلگی و ناسینی بیۆلۆژیکی ئینسان خۆیەوە.

ئینسان لە ڕێگای هێنانە گۆڕی پرسیار بە ناسیینی خۆی و تێگەیشتن لە بوون و نەبوون بە فەلسەفە و تێگەیشتنی فەلسەفی گەیشت و خۆی لە گەڵ فەلسەفە و پرسیارکردن و پەیداکردنی وەام خەریک کرد. بەرپرسی ماکس پلانک ئینستیتێتی فرانکفەرت، ولف سینگەر دەبێژە:" ئیدەی بووونی ویستی سەربەخۆ و ئازاد لە لای ئینسان، دەبێتە ئیلیزیۆن(تراویلکە) گەر مرۆڤ قەبووڵی بکات، کە هەموو ئەنجامەکانی مشک لە سەر پرسەی نەیرۆنەکان ساخ دەبێتەوە. لە ژێر تاقی کاسە سەری ئینسان، هەمان قانوون بەڕێوە دەچێ کە ئەستێرەکان دەسووڕێنێ و دە وە گەڕ دەخات."
بەو پێیە گەر تێزی سینگەر بسەلمێندرێ و کاریی مشک و دە یەکسان بن و پێیەوی هەمان قانوونی نائیرادی بن کە ئەستێرەکان دەسووڕێنن و شەو و ڕۆژ بەدوای یەکدا دەهێنن، هیچ مرۆڤێك بەرپرس نابێ لە هەر کار وئاکارێک کە ئەنجامی دەدا.
هەرچەند بەچوونی سینگەر و سینگەرەکان ڕێنگە ببنە هۆی وەامی پرسیارگەلێک لە ڕێگای تاقیکردنەوەکانی نەیێلگی، بەام کەمێک پرسیاری نوێی فەلسەفی لە گەڵ خۆیان دەهێنن، کە ئینسان خۆی پێوە خەریک دەکات. ئیسپاتی تاقیکردنەوەکانی نەیێلگی، نێک بە تەنیا فەلسەفە، بەکوو بەیس وبنەوانی ئایین، باوەڕی ئایینی و خودایی هەڕەتەکێنێ.

گەلێک تاقیکردنەوە ئەنجام دراوە بە ئەوەی بزاندرێ،کە ئایا مرۆڤ بە ئەنجامی جۆلەیەک، دەربەینی هەست و هەوەست و کارێک، بە پێی"زەمیری خودئاگا"ی خۆی کە لە بووونی"من"دا خۆ دەنوێنێ، دەجوڵێتەوە، یان بەر لەوەی ویستی بەخۆئاگا، بەیار بدات، مشک بەیاری داوە و "من"، نە بەیاری ئیرادەی خۆی، بەکوو بەیاری مشک بەجێ دەگەیینێ؟
تاقیکردنەوەکانی مشک لە ڕێگای سیستمی کامپیۆتەری و پرۆگرامی تایبەتەوە ئەنجام دراون و دەکرێ بە وردی و دەقیقی ئەنجامەکانی مشک ببیندرێ و ئانالیز بکرێ، ئاکامی ئەم تاقیکردنەوانە ئەوە دەردەخەن کە نەیرۆلۆگی باس لە دەستپاتی ئۆتۆماتیکی بەیاردەر

دەکات، واتە مەیل و ویستی ئازادانەی "من" دەربەی بەیار نییە!

گەر ئەتەماتیسمی گەردوون و کائینات، کە دەبەتە هەی گەانی زەوی، سووانی ئەستەرەکان و تیک تاکی دە، هەی ەاستەقینە و مەتەی جولە و بەیاردان و نەدان بەت، کەوابە فەلسەفە دەبە ەنگدانەوەی تاقیکردنەوەکانی نەیەلەگی بە! بەوەش فەلسەفەی ەژئاوایی بنەمایەکی نوە ماتریالگەرایی بەخەیەوە دەگرە و مەشک وەک ئەرگانەک کە میلیاردها خانە و بلیەن سیناپس لە خەی دەگرە، دەکاتە ناوەندی تەگەیشتن لە ئینسان و فەلسەفە!
"مرەف دەتوانە بە پەی وزە و مەنتقی خەی لە بارودەخی دیاریکراو، هەوەستی ئازادانەی جیاواز لە خەی بنوەنە. هەرچەند مەیدانی "ئەتەنەمی سروشتی" بە بەیاردانی بەرپرسیارانەی مامەکردنیشی هەبە. لەم پەوەندییەدا، مرەف بەی هەبوو، لەهاتوویی ئازادانەی خەی بەکار بهەنە"
ئەمەی سەرەوە بەچوونی هەنریک والتەر فەیلەسووف، دەروونناس و نەیرەلەگ بوو، کە ئەبەت ئەو پەیوایە نەیرەلەگی دەربەینەکی "بابەتیانە"یە، نە فەلسەفی و ئەخلاقی. بەو مانایە کە "دزەو و خاس" دوو تەواری تەواو وکەماە(موتەەق) نیین. ئەو دەە " ئیمکانی ئەوەی ئەوە ەژەک لە ەژان کەسەک بکوژن، بەرانبەر سیفر نییە." واتە ئەو ئیمکانە لە هەر مرەڤەکدا هەیە.

ئەوەی کە ئایا بەکارهەنانی تووندوتیژی دژ بە کەمەگا و کەسان پەیوەستە بە پاشخانی بیەلەژیکی و لە سرشت و سروشتی ئینسانەوە سەرچاوە دەگرە، با وەک پرسیارەکی ئاواە بمەنەتەوە، بەام گەر بسەلمەندرە زەر لەو چەمکە ئایینی-فەلسەفی- حقووقی- ئەخلاقی- کەمەایەتیانە، مانایان نامەنە.
تەماس مەتسینگەر دەرسوەژی تئەری فەلسەفە لە زانستگەی ماینز،دەبەژە:" من بیرم لەوە کردەتەوە، چ دەبە، گەر ناوکی جەکەوتووی "من" بوونی نەبە، بەکوو تەنیا وەنەیەک هەبە لەوەی ئەمە خەمان لە تەکبچە؟ ئەوجا ئەمە وامان پەدە وەک نەخشەی ئانتەن() کوەر دەمەنینەوە لە بەرانبەر بوونی خووی خەماندا و تەگەیشتنی تەرسە لە خەمان پەیدا دەکەین. " واتە گەر بیرکردنەوەی مەتسینگەر بەاست دەربە، "من"کی ئاگا بە خە، نامەنە.
هەروەک دەبیندرە، مەتسینگەر سەرەای ئەوەی بیر لە نەبوونی "ناوکی جەکەوتووی -من-" دەکاتەوە، لە بەرانبەردا باس لە "ئەمە" دەکات، کە کەی"من"کانە، واتە "من" وەک "من"، "تە" وەک "من"، کە هەرکیان "مەن"ن. کە وایە پرسیاری بوون و نەبوونی "مەن" و بوونی"

ئەتەماتیسم" بەردەوام دەبێت و ئەم باسەش درێژە پێدا دەکات. هەرچەند زۆر نیشانەی لە ژیانی ئەمڕۆدا بە ئیسباتی زانستووی ئەتەماتیسم دەبیندرێ، هەتا زانستووی ئەتەنەمی "من"!

برایم فەرشی
١/١/٢٠١٧

فتوای کوشتن بە هەخنەگرانی ئیسلام ... ژیلوان شێخ محمد ساڵح

لەم ووتارەمدا تیشك دەخەمە سەر ئەو هەڕەشە نا مرۆڤانیەی کەلەلایەن موسوڵمانە کۆنە پەرستەکانەوە دەکرێتە سەر نوسەرانی ئاینی و شارەزایان لە بواری ئاینەکاندا بە تایبەت هەخنەگرانی دینی ئیسلام,کە هیچ بوارێك بە بیرو و ڕای ئازاد و فکری جیاواز ناهێڵێتەوە,تەنها بیرو باوەڕی خۆیان دەسەپێنن بەسەر کەسەکاندا,ئەوەی بیر و باوەڕی جیاوازی هەبێت و هەخنەیان لە بگرێت و بەر پەچیان بداتەوە,کافر و مولحیدەو کوشتنی حەڵاڵ دەکەن,بە بیر و بڕچوونی خۆیان دەسەڵاتدار و فەرمانەواو خاوەنی هەردوو دونیا هەر خۆیانن بەناو زۆمیان لە کراوەو ئازادییان لە زەوت کراوە.
ئازادی لای ئەمان سەربڕین و بە کۆیلە کردنی سەکسی ئافرەت و بە تاڵانبردن و ماڵوێران کردنی کەسانی غەیری خۆیانە,ئەمەیە ئازادی و ماف لێتان زەوت کراوە, دیکتاتۆر و تونددەوی ڕاستەقینە حەتانن,شاڵاو دەبەن بە عەلمانیەت و دەوڵەتانی دیموکراسی خواز بە کافرو و زەوتکردنی مافەکانتان ناویان دەبەن,لە کاتێکدا زۆرێك لەم کۆنە پەرستانە لە ژێر ئاڵاو باوەشی عەلمانیدا خۆیان حەشار داوە,نمونەش بە ئەمە مەلا کرێکار ئەمیری پێشووی ئەنسارولئیسلام کە لە ئەوروپا نیشتەجێیەو هەر لە باوەشی ئەواندا قسەی زل زل ئەکات لە بەردەم شاشەی کۆمپیتەردا,فتوا دەردەکات بە کوشتنی ئەم کەس و ئەو کەس و بە ئاشکرا پشتگیری تیرۆر دەکات,بەناو لە ژێر ئاڵای عەلمانیەتدا ژیانی پارێزراوە سەرە ڕای ئەمانەش پێیاندا دەشێتەوە, ئەمەیە نمونەی کەسانی ئیسلامیزم.

لە گرتەیەکی ڤیدیۆیی ئەم کۆنە پەرستە گوێ بیستی بووم دەنەوەنت و هاوار دەکات,هەر کەسێك دژی ئیسلام قسەی کرد پێویست بە فتوا ناکات بۆ کوشتنی,بەکوو هەر موسوڵمانێك لە هەر کوێی دونیا دەستی پێ گەیشت بە تەورێك ملی بپەوەنت و هیچ حسابێك بۆ پۆلیس و یاسا نەکات,دواتر با پۆلیس و حکومەت بیکوژن,ئەمەیە کردەوەکانی ئیسلام بەم شێوە بیرو و ڕای جیاواز قبوڵ دەکەن بە سەر پەینی هەخنەگرانی,یەکەم تیرۆری قەڵەم موسوڵمانان کردیان کاتێك پێغەمبەر فەرمانیدا بە کوشتنی کەعبی کوڕی ئەشرەف و محەمەدی کوری مەسلەمەش هەستا بە تیرۆرکردنی کەعب و سەری بڕی و بە دیاری سەرەکەی بۆ پێغەمبەری موسوڵمانان بردەوە.

نمونەی تریشمان زۆرە بۆ تیرۆری قەڵەم کە لە مێژووی ئیسلامدا ڕوویان داوە بەڵام ئەوەندە قێزەوەن و نا مرۆڤانەن بە شەرمی ئەزانم باسیان لێوە بکەم,بەڵام ئەوەی سەیرە مەلا کۆنە پەرستەکان لە میمبەری مزگەوتەکانە وە دەنەوەنن و هاوار دەکەن و جنێو دەدەن و قسەی ناشرین دەکەن, بە شانازییەوە باس لە کردەوە ناشرین و قێزەوەنەکانی ئیسلام دەکەن,کەسی کەم ئەقڵ و نەفامیش بەدیاریانەوە دائەنیشن و فرمێسك دەژن و لە ناخی دڵیانەوە ئەگرین,ئەمەیە قەیرانی ئەقڵ و مەعریفە,ئەوەی عەقڵ و ڕۆشنبیری بڕت لەناو کۆمەڵگای ئیسلامیدا بوونی نی یە,وەحشیگەرانە و بە سەردەمی ناو ئەشکەوتەکان بیر دەکەنەوە.
لە ناو موسوڵماناندا ڕادەی زوڵم و توندڕەوی گەیشتۆتە لوتکەی بێشەرمی,بەو ڕادەی کە منداڵێك تازە لەدایك دەبێت لە ساتە وەختی لە دایك بوونیدا دینی ئیسلامی بە سەردا دەسەپێنن,ناوی خواو پێغەمبەری ئیسلامی بە پەنا گوێیدا دەڕێن,تووندو تیژی ئیسلام هەر لە ساتە وەختی لە دایك بوونماندا دەست پێدەکات.

سەرباری ئەوەی زۆرێك لە نووسەران و هەخنەگران لە میمبەری مزگەوتەکانەوە ناویان و کەسایەتیان لەکەدار دەکرێت بە هۆرشبردنە سەریان بەو پەی ڕادەی بەدەوشتی.
زیاتر لە 5200 مزگەوت بوونیان هەیە لە کوردستان تێیدا پەیامی ئیسلام بۆاو دەکرێتەوە و تیرۆر بەرهەم دێنێت,سەرەڕای ئەمەش دەڕێن ئازادیمان لێ زەوت کراوە,وەك و لە سەرەوە ئاماژەم پێدا ئازادی لای ئەمان ئەوەیە ڕێگەیان پێ بدرێت لە ژێر ئاڵای ئیسلامدا کاری تیرۆرستی و کوشتن و بڕین ئەنجام بدەن,ئەمە ئازادی ئیسلامە لێیان زەوتکراوە,بەڵام بەهۆی ئەوەی کۆمەڵگای ئێمەیان تەواو کۆنترۆڵی بیری دووا کەوتوی خۆیان کردووە,ئەوەی دژیان بوەستێتەوە و

هەخنەیان لێ بگرێت دەژن گومانی کافرە و کەسایەتی لەکەدار دەکەن,لەبەر ئەمەشە هەخنە گرتن لە دینی ئیسلام لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا بۆتە هۆی سوور و بقە.

بەڵام دوای ساڵانی نەوەدەکان کرانەوەی هەرێمی کوردستان بەووی ووڵاتانی دژئاوادا,بە خۆشحاڵیەوە چەندین نوسەری زاناو بە جورئەت هاتنە گۆڕەپانەکەوە,بە شارەزاییان لە دینی ئیسلام توانیان چەندین هەخنە لە دینی ئیسلام بگرن بە بێ سڵکردنەوە لە کێنە پەرستان,ئەمەش دڵڕی و ئازایەتی ئەوێت لە ناو کۆمەڵگایەکی دواکەوتوی ئیسلامیدا,هەر زوو نوسینەکانی ئەم نووسەرانەیان پێ هەزم نەکرا,کەوتنە سەر هێرشکردنە سەر کەسایەتیان و فتوای کوشتنیان بێ دەرکردن.
یەکێك لەو نوسەرە زاناو دڵڕانە کاکە مەریوان هەڵەبجەیی بوو کێنە پەرستان لێی هاتنە دەنگ و خۆپیشاندانیان لە دژی کرد و فتوای کوشتنیان بێ دەرکرد,بە چەندین جۆگەی نەشیاو و ناشرین هەوڵیاندا بێ ناشرین کردنی کەسایەتی ئەو بەڕێزە,بەڵام دەریا بە دەمی سەگ پیس نابێت.

بەڵای ئەمە مەریوان هەڵەبجەیی دەریایەکە لە زانست و زانیاری,جۆگەی ڕێزە ئەم کەسە زانایە,بە خۆشحاڵیەوە کاکە مەریوان وەك ئەرکێکی نەتەوایەتی هەستاوە بە دروست کردنی قوتابخانەیەك لە زانست و زانیاری,وەك و چەکێکی کوشندە وایە بێ دژی تیرۆستان,کاریگەری نووسینەکانی لە سەر تاکی کورد هەنگی داوەتەوە,بە شێوەیەك کەسانێکی زۆری زگار کرد لە قەیرانی ئەقڵ,لە مودمینی بیر کردنەوەی سەردەمی جاهیلی زگاری کردن.
ئەوەی حکومەتی هەرێم درکی پێ نەکردوو هەنەستا پێی مەریوان هەڵەبجەیی کردی,هیوام وایە مەریوان هەڵەبجەییەکان بەردەوام بن و نەترسن لە هەڕەشەی کێنە پەرستان,ماوەیەك لەمەو پێش شەواڵ کورتێکی پێش پیسی مەلا کرکار ئاسایی نامەیەکی بێ ناردم پێی ڕاگەیاندم کە بە دەستی خۆم خۆنی خۆمم حەڵاڵ کردووە,ئاخر دەرپێ کورتی پێش درژی جاهیل خۆنی من حەڵاڵە یا کەم ئەقڵانێکی نمونەی تۆو مامۆستا کرکارەکەت,بەڕاستی خەریکی لە خشتە بردنی ئەم گەنج و ئەو گەنجن بێ کاری تیرۆرستی,بوونی کەسانی وەك ئێوە خەسارەتێکی گەورەیە بێ کۆمەڵگایەکی تەندروست,ئیوە سەرچاوەی بەرهەمهێنانی کەم ئەقڵین لە کۆمەڵگەدا,هیوام وایە حکومەتی هەرێم بە زووترین کات بەخەبەربێتەوە,کاری جدی بکات بێ بنە بڕکردنی ئەم دەرپێ کورتانە,بنەبڕکردنیشیان تەنها بە هێزوو چەك نابێت,بەکوو دەبێت

شەڵ لەگەڵ بیرو و بۆچوونیان بکرێت تاکوو لە هەگەوە ووشك بێنن.

سیناریۆکانی دوای شاری موسڵ ... ڕوبین نەریمان

لە پێش هاتنی داعش ماڵی شیعی پڕت بوونکی دیاری هەبوو لە عێراق دا، کە ململانێکان بۆ دەستات گەیشتبووە ئاستێکی مەترسیدار ، بۆ دەرکەوتنی داعش و مەترسیەکان لەسەر قەوارەی شیعی ماڵی شیعی یەکگرتووکرد و زەر بۆخرای سوپایەکی بەهێزیان بۆ هاوکاری ئێران دروست کرد بۆ پاراستنی قەوارە و بەرژەوەندیەکانی خۆیان ، لە ژێر هەر فشارێکدا بیت ئاوگەری دەستات کرا لە بەغداد .
بۆ پێچەوانەوە ماڵی کوردی پێش هاتنی داعش ڕێکخستنێکی زیاتری هەبوو هیواکان زیاتربوون بۆ یەکیزی نیشتیمانی ، ماڵی کوردی دوای هاتنی داعش لێک ترازاندنی زیاتر و بۆ ڕێزی کردنی زیاتر بۆ یاسا و پێکخستنی پەرلەمان ودروست کردنی بارێکی ئابووری سەخت و مانەوەی سەرکی هەرێم بۆ نایاسای لە پێستەکەی بۆ بیانووی مەترسی لەسەر هەرێم و شاری داعش و پاراستنی دەستکەوتکان ، کە لە هەمان کاتدا بۆ ڕێزی کردن بۆ یاسا و پاساو هێنانەوە بۆ مانەوە لە کورسی دەستات گەورەترین مەترسیە لەسەر دیموکراسی و پەرتبوونی ماڵی کوردی و لە دەستدانی دەستکەوتکان چونکە پاراستنی دەستکەوتکان بۆ یەکریزی وئیرادەی گەل دەبێت نێک دابش بوون بەسەر دوو بەردا .

لە دوای شاری موسڵ چنینەوەی بەرهەمی شاری داعش کە کورد توانیوێتی زۆری خاکێکی لە عێراق و سوریا بۆ دەست بەبێت ، کە پارێزگاری کردن لە سەرکی ترین کارکانێتی ، ئاوەی جێی نیگەرانیە نەبوونی پێوەندیکی دروست و تەکمیە لە نێوان کوردستانی ڕۆژئاوا و باشوردا کە هەکارکەی بنەماڵەی بارزانین کە ناتوانن پێوەندی لەگڵ هیچ هێزکی کوردستانی دروست بکەن کە ئامانجیان دیموکراسی و حکومەتی یەکگرتووبێت بۆ مانای بەرژەوەندی هاوڵاتی و کوردسستان .

بۆپێچەوانەی ئاو بۆچونە سیاسیەی کە دەین دوای داعش هەبژاردن لە

عێراق و کوردستان دێتە ئاراوە و بارووخێکی ئاسای دەبێتەوە ، ئەوەی ڕووەدات نەهامەتی زیاتر و جەنگی زیاتر ، چونکە هەڵبژاردن خزمەتی هێزە سەرکیە بەهێزکانی دوای داعش ناکات نە لە عێراق نە ک لە کوردستان ، بەو پێیەی لە کوردستان پارتی دیموکراتی کوردستان کە بەشکی زۆری هێزوئەو چەکەی کە وەک هاوکاری هاتۆتە کوردستان دەست بەسەردا گرتووە و بەشکی زۆری نەهامەتیەکانی کوردستانی بەردەکەوێت لە بارودۆخی ئابووری و بە ڕێزی کردن بە یاسا و زیندوو کردنەوەی دوو ئیدارەیی ، بێیە هەڵبژاردن خزمەتی بنەماڕەی بەرزانی ناکات لە کاتی ئێستادا و بەرژەوەندیەکانیان دەکەوێتە مەترسیەوە .

پارتی سانەکی زەرە چاوەڕێ دەکات ناوچەکانی زێنی سوز بکەوێتە کەشەوە و تا بە هەر ڕێگەیەک بێت بتوانێت ئەو هەڵە بقەزێتەوە کە ناوچەی فەرمانڕەوای خۆی فراوان بکات .
لە عێراق بە هەمان شێوە هێزە شیعیەکان کە خاوەنی نەهامەتیەکانی باشوور و ناوراستی عێراقن کە ئەمڕۆ هەڵبژاردن خزمەتیان ناکات کە خەڵکی عێراق لە کاتی ئێستا دا ڕەشنبیری سیاسیان زیاتر لە ئابردوو دەنگ بەو هێزە تەقلیدیانە نادەن کە بەناوی دینەوە چەوساندویانەتەوە .

پاش شاری موسڵ ئەو هێزە زۆری حەشدی شعبی کە ئێران پشتگیریان دەکات کە ئامانجیان فراوان کردنی دەسەڵاتی شیعی و دەستگرتنە بەسەر نەوتی کەرکوک دا باشترین کاتە کە لە سنورەکانی کوردستان نزیک بوونەتەوە بە هەی شەڕی موسڵەوە کە ئێران دەیەوێت دەسەڵاتیان فراوان بکات ، بەو پێیەی کەرکوک کە لە ژێر دەسەڵاتی یەکێتی دایە نزیکە لە ئێرانەوە دەکەوێتە دوویانەکی زۆر ترسناکەوە ..بۆم شەوێ :

یەکەمیان : دژی حەشدی شعبی بجەنگێت بە لایەنی کەمەوە ئێران لە خۆی بەجێنێت کە هاوکاریەکانی ببڕێت لەلایەن ئێرانەوە هەروەها بەرژەوەندیە ئابووریەکانی بکەوێتە مەترسیەوە کە بەشکی زۆری خۆی لەو نەوتەدا دەبینێتەوە کە لەڕێگەی ئێرانەوە دەینێرێتە دەرەوە لەم کاتەدا دەبێت تەسلیمی پارتی بێت بەو مانایەی نەک تەنها پاشکەی بیاری یسیاسی پارتی بێت دەبێت تەنازوولی گەورە بە بنەماڕەی بەرزانی بکەن ، چونکە پارتی هێندە حیزبەکی ڕەسەن نیە کە یەکێتی بەو هەموو خەباتەوە کە هاوفکری پارتیە لە بنەماڕەکردنی زێنی سوز ببێتە نەچیرەک بە ئەوەی نەیخوات (سانەکە پارتی هەوە و بەرنامەی بە قوتدانی یەکێتی داناوە) .

دووەمیان : هەکەوتنە لەگەڵ ئەران کە زانیی سەوز بە سەلمانی و کەرکوکەوە بخاتە بەرژەوەندی ئەرانەوە دوو ئیدارەی بچسپێنێت کە لەم کاتەدا لە بەرژەوەندی زانی سەوز نابێت ، کە دژایەتی ئەمریکا بکەیت کە دەیەوێت شریتکی ئەمنی لە کوردستانی ڕۆژئاواوە درێژ بێتەوە بە کورستانی باشور تا سنورەکانی ئەران لە پێناوی پاراستنی ئاسایشی ئیسرائیل و دابەانی حکومەتی سوری لە هەر چوار لاوە تا لە ئایندەدا لە سینارۆیەکی ترسناکی ئاسانتردا تۆوی بگلێنن .

هەروەها بونی پکک لە سنجار هەیکی باش بوو تا پارتی لە دوای شەی موسڵ بکاری بێنێت بە دروست بوونی ئاەزی تا خۆی لە دیموکراسی و هەبژاردن بدزێتەوە بەام بەهۆی هەشبیری سیاسی پکک ودیدو تێگشتنیان لە هەوداوکان و باروودۆخی ئستای ناوچەکە هەویان دا بە هەکەوتن بگەنە چارسەر.

ئگەر هیزە شیعیەکان هەرش نەکەنە سەر کوردستان و لە داهاتوودا ئاەزی لە نێوان پکک و پارتی دروست نەبێت لە کوردستانی باشور پکک بکشێتەوە بە پێی هەکەوتنی نێوانیان هیچ هەگیەک نەمێنێت بە خۆ دورخستنەوە لە هەبژاردن پارتی کارتەکانی دەسوتێت بیە پارتی بە هەر هەگیەک بێت جەنگ هەدەگیرسێنێت .

بەیادی ئیبە شت … بەتان لەتیف ماویلی

ئیبە گیان
لەو هەژەی ا تەم دیت
پشتت وەدینگەی مزگەوتە دابوو
لەو هەژەی ا
لەپش بەرایی مزگەوتە
لەگە منداانی گوندی بەدەورتا هەدەپەین؛ ئیبە شت!..
دەزانم عەقە درزنە..
ژیری بەباکە!
ئای ئیبە گیان..

ئای لەشتی وئای لەتو
ئای لەو پشتدەستی مام کەریم !..
وجود شت و (کانت) شت وئیبەش هەر شت!..
ئەو نامەیەی لەدت بوو
هەموو جارێ دەبوو وەڵامی پرسیارێ..
ئیبەی گیان بۆچی شت بوویت؟!
– شەکرو تۆچا
چی تر؟…
– کچی خاەم…
پەکەنینی عاقەڵکان !
– دایکت ناوی چیە؟!
بەشەرمەوە سەرت ئەخستە سەر چەکت و
دەتگوت: گوڵچین!..
هەموو جارێ
کەدەهاتیەوە بە ماەمان
زەر پەم خەش بوو دەستت ئەبردەوە باخەت و
کەلن ویلسەنت دەرئەهێنا بە چایە، پەرداخێ پلاستیکیەکەت!..
پاشێ دەتگوت:
دایە گوڵچین هەر پەم دەرێ؛
سوقەات شت بیت ئەتو شت نیت!..
گەلەک دەم شاد ئەبوو گەلەک
وەختی دەهاتیەوە گوندی و دەستی (فرێید)ت دەگرت
هەموو جارێ وەختی نوژێ دەتهێنایە ناو مزگەوت و
لەگەڵ ئەمە نوژپێ دەکرد نوژ!..
چەند خەش بوو ئیبەی گیان!
کەلەکەڵانی پشت ماڵی مام کەریم و
هەندێ جاریش پەش بەرایی ماڵی ئەمە
دووگوردت ەادەخست دووگورد
دەتگوت ئەوە بە نیەتی (بوزا)یە!..
ئەدی وەختی توڵە بوویت و
نوشتەی وەضعیی ئەگەست کەنتت جەبەجێ کرد!؟
کتێبەکەی مارکست سەروابن گرتوو دەتگوت:
وەها ەاست تر دەخوێنمەوە!..
ئای ئیبەی گیان! ئیبە شت!
یارمەتیم دێ..
با وەابگەم؛ گەشتەکانت ومناڵی خەم بنوسمەوە
ئیبە کوی؟

چاکم.
بۆ کوێ؟
ژوانم هەیە لەگەڵ مەلەک، مەلەکی تاووس
ئای.. ئیبۆ شێت!
ئای کە وجود ئاوساوی شێتی وسەرگەردانیە!..
ئیبۆ گیان
ئەو رۆژە زۆر خۆش بوو
کە دەستی (کافکا)ت گرتبوو
لەگەڵ ئەمە هاتنە یاری خوش خوشانە!..
یاری لەگردی هەواندزە!!!
ئەها گوتت هاوڕێی (نیتشە) شتێیە!؟…
ئای کە جوان بوو وەختی (هیگل)ت بەخۆبەر هەناوە!
جاڕەکیشیان زۆر پێکەنیم کە گوتت:
حامۆابی نازانێت یاری خەتخەتەن بکات هەتا سەدام لەحوکم بێت!
ئیبۆ گیان..
لەو ساوە دەزانم..
من شێت و
هیگڵ شێت و
کافکا شێت و
کانت شێت و
کەلن ویلسەن سەرگەردان و
نیتشە بە عەقڵ و
بوزا ئاوارەو
ئەگەست کەنت داماوو
سوقڕات شێت و
ئەفلاتون لەخەیاڵ پڕاوو حامورابیش شاگەشکە!!!..
تەنیا تەی وبەس تەنیا تە
بەس تەنیا تەی ئاقڵ وژیر، ئیبۆ شێت!..

بۆتان لەتیف ماویلی(پایان)

……..

لافەنتینەن کەئفسانەنووسی چیرۆکەشیعر بە منداڵان .. … رەزا شوان

کە منداڵ بووین، لە قوتابخانەی سەرەتاییدا دەمانخوێند، لە کتێبی خوێندنەوەی – عەرەبی – و لە کتێبی خوێندنەوەی ئینگلیزیشدا، کەمێک چیرۆکێکی کورتی ئەفسانەیی خۆشیان تێدابوون، چێژ و خۆشییەکی زەرمان لە خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانە وەردەگرت.. لەو چیرۆکانی کە لەیادمن (لەقلەق و رەوی، گورگ و بەرخەلە، شێر و مشک، رەوی و کەشکەشێر، مەرووڵە و کوللە، شوان و گەزەنۆکەی، دوو مراوی و کیسەڵک، کێژۆڵە لادێیەکە و گەزە شیرۆکەی، ئاشەوان و کوڕەکەی و گوەدرێژەکەی، شوانە درزنەکە و گورگ، قەڵەمۆش و ڕەوی، مریشکی هەڵکەزۆک، ڕەوی کلک بڕاو، دوو هاوڕێ و ورچێک، کەروێشک و کیسەڵ، کەبوونەوەی مشکان، تیتیلە و بیبیلە، کەتر و مەرووڵە، ماسییەکی بچکۆلە و ڕاوکەر، هەزار لە یەکێتی دایە، قەڵەمۆش و گەزە، چەقۆ و قەڵەمۆش،… تاد) لەو کتێبانەدا ناوی چیرۆکنووسەکان نەنووسرابوون، ئەمەش لەو تەمەنەدا مەراقی ناوی نووسەرەکانیان نەبووین، ئەوەشمان بە خەیاڵدا ناهات و لە مامۆستاکانمان ناپرسی کە چۆن (ڕەوی، لەقلەق، گورگ، چەقۆ، قەڵەمۆش، کەشکەشێر، کیسەڵ، شێر، کەروێشک، بەرخ، دار،… تاد) وەکو مرۆڤ قسەدەکن.

ئێستا دەزانین کە بەشێک لەو چیرۆکە ئەفسانەییانە لە نووسینی (ئیزۆپ ــ یۆنانی) و بەشە زۆرەکەشی لە نووسینی (لافەنتین ــ فەرەنسی) یە، بەشێکیشیان چیرۆکی فۆلکلۆری و ئەفسانەیی کوردیمانن. چیرۆکی ئەفسانەیی، جۆرێکە لە جۆرەکانی چیرۆک، ڕووداوەکانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان ڕاست نین و هەڵبەستراون و خەیاڵ دایانشتووە.. خەیاڵیش هێندە بە جوانی و فەنتازی و چێژەوە ڕازاندوونیەتەوە، گوێگر و خوێنەر وا هەست دەکەن کە ڕاستین.. چیرۆکە ئەفسانەییەکان بە زمانی ئاژەڵان و باڵندە و مەروو و درختەکانەوە نووسراون.. بەڵام لە ڕاستیدا ئیلهامی ئەم چیرۆکانە لە خودی ڕەفتارەکانی مرۆڤەکانەوە وەرگیراون. چیرۆکنووس لە ترسی دەسەڵاتدارانی زەردار و ستەمکار و سیاسەتمەداران و بەدکاران، بە زمانی ئاژەڵ و باڵندە و درختەوە، گوزارشتیان لێکردوون.

واتا چیرۆکی ئەفسانەیی جۆڤەنگین، بە نموونە:(گورگ هەمای هاریە،

چۆنیەتی نووسینی و چۆنیەتی، ڕووی فێربازی، شێر زەرداری و قورخکردنی دەستەبات، مێژووی گەلێکی داماو و بەدبەختبات، سەگ ئەمەکی، مار بەدکاری، کوێدرێژ بەهەشی، پشیلە سپێیی هێنانە ئازایی،... تاد).. بەڵام مەرج نییە کە ئەم خەسڵەتە جۆراوجۆرانە چەسپاوبن، هەندێ جار ڕووی دەبەتە هەما و مژدەی خێرخوازی، کە مرۆڤ بە کارەکی خێربچێت و گەشبینی و بەختیاوەریی بە دوادابێت، لە کوردەواری دا دەڵێن:(ڕووی هاتووە بە پیرتەوە).. هەر لە ناوەڕاکی ئەم چیرۆکە خەیاڵئامێزانەدا، گەلی ڕەخنە و تواندنەوە و پلار و تانە و تەشەر و لۆمە و قسەی بە تۆکە هەن، ڕەنگە چیرۆکنووسانی چیرۆکی ئەفسانەیی نەیان وەرابێت کە بە ڕاشکاوی ئەوەی دەیانوێت دەریان بڕن و لە چیرۆکی ریالیستیدا ئەو ڕەخنە و توانجانە بە ئاشکرا بڵێ کەسانە بگەیەنن کە مەبەستیانە.. باشترین نموونەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان، چیرۆکەکانی فەیلەسووفی هیندی (بیدەبا)یە کە لەژێر ناوی(کلیلە و دیمنە)دان نووسراون.. هەروەها چیرۆکەکانی (هیزیودەس ـ یۆنانی) و (ئیزۆپ ـ یۆنانی) کە چەند سەدەیەک بەر لە زایینی نووسیویانن، دووریش نییە ئێوانیش لە دەمی خەڵکییەوە هەندە لێو چیرۆکانیان وەرگرتووبن و بە ناوی خەیاڵەوە لە فەرمەکی ئەدەبیدا نووسیویانن.. چەندین چیرۆکی ئەفسانەییش هەن کە بە سەردەمی فیرعەونییەکان(میسرییە کۆنەکان) دەگەڕێنەوە.

بەگومان گەلی کوردیشمان خاوەنی گەنجینەیەکی پڕ لە دەیان چیرۆکی ئەفسانەیی و فۆلکلۆری و میللی و هەقایەتە.
ئەفسانە و چیرۆکی ئەفسانەیی لە کولتووری هەموو گەلانی دنیادا هەیە، بووە بە بەشێکی نەمر لە کەڵەپووری میللی و نەتەوایەتی.. هەندە لە چیرۆکە ئەفسانەییەکان بوونە بە ئەفسانەی جیهانی و، هەر گەلێک ڕەسەنایەتییان بە خۆی دەگەڕێنێتەوە.
چیرۆکە ئەفسانەییەکان پڕ لە پەندی جوان و لە قسەی نەستەق و لە ئامۆژگاری بەسوود و لە چاکەخوازی و لە وانەی پەروەردەیی و کەمەڵایەتی و لە ڕەفتاری ڕاست و لە بەهای جوان .. هەروەها پڕن لە ڕەخنە و پلار و توانج و تانە و تەشەر و لۆمە و، پەردەهەڵماڵینی ستەمکاری و زەرداری و چەوساندنەوە و نادادپەروەری.
مندااڵان چێژ و خۆشییەکی زۆر لە خوێندنەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان وەردەگرن، چونکە هەستیان دەبزوێنن و گەشە بە چێژ و حەزی ئەدەبی و هونەرییان دەکەن و ئاسۆی ڕۆشنبیریان فراوانتر دەکەن و فەرهەنگی وشەکانیان دەوڵەمەنتر دەکەن.. تا ئەمڕۆش تام و چێژی ئەم چیرۆکە ئەفسانەییانە کاڵ نەبوونەتەوە و کاڵیش نابنەوە.. بەڵێ بەشێکی زۆریان بوونەتە بابەتی کتێبەکانی خوێندنەوەی قوتابخانەی بنەڕەتی

لە پڕگرامی خوێندنی زانستی وەاتدا.. چونکە چیرۆک هەکارێکی گرنگی فێربوون و پەروەردەکردنە.. لە ئەمڕۆشدا بەشێکی زۆری چیرۆکنووسان و شاعیرانی ناسراوی منداڵان لە جیهاندا، چیرۆکەشیعری ئەفسانەیی یا بۆ منداڵان دەنووسن.. لە شاعیرانی ناسراوی کوردیشمان کە بەجگە لە شیعری ئاسایی، چیرۆکەشیعریش بۆ منداڵان دەنووسن نموونەیان کاک (لەتیف هەڵمەت)ە.

نووسەری بەناوبانگی فەرەنسی (جان دی لافۆنتین) گەورە نووسەرێکی چیرۆکەشیعری ئەفسانەیی بۆ منداڵان، کە لە جیهاندا بە (شای چیرۆکەشیعر و مەتەڵ و ئەفسانە) ناسراوە.. تا ئەمڕۆ لەم بوارەدا هیچ شاعیر و چیرۆکنووسێک لە جیهاندا نەگەیشتووەتە ئاستی لافۆنتین.
(جان دی لافۆنتین) لە (٨ی/گوڵاوێژ/١٦٢١) لە شارۆچکەی جوانی (شاتوتیری) لە هەرێمی (شامپاین) لە فەرەنسا، لە خێزانێکی دەوڵەمەند لە دایک بوو.. لە پاریس درێژەی بە خوێندنی باڵا دا، لە کۆلێژی یاسادا بڕوانامەی وەرگرت و مەئموریەتی ئەویان پێدا کە وەکو پارێزەرێک کاربکات.. لافۆنتین لە زمانی فەرەنسیدا زۆر زیرەک و شارەزابوو.. بۆ ئەندامی (ئاکادیمیای زمانی فەرەنسی) هەڵبژێردرا.. لافۆنتین لە ساڵی(١٦٤٧) لەگەڵ (ماریا هەریکارت) ی تەمەن چواردە ساڵان دا، هاوسەرگیری کرد.. لە ساڵی (١٦٥٣) دا (چارلز)ی کوڕیان لە دایک بوو، گەرچی ژنوان خۆی و هاوژینەکەی ساردوس بوو، بەڵام لایەکتری جیانەبوونەوە، ماریا و چارلز لە (شاتوتیری) دژیان، بەڵام لافۆنتین لە پاریس دژیا.

لە راستیدا لافۆنتین بۆ داهێنەری چیرۆکەشیعری ئەفسانەیی دانانرێت، خۆشی نایشارێتەوە و دان بەوەدا دەنێ کە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی (ئیزۆپ)ی یۆنانی و (بیدپا)ی هیندی و (ڤیدەر)ی لاتینی و چەند چیرۆکنووسێکی کەش کاری تێکردوون و سوودێکی زۆری لێوەرگرتوون.. تا ئەو رادەیەی کە بەشێک لە چیرۆکەکانی لە گەڵ چیرۆکەکانی ئیزوپ دا تێکەڵبوونە.. هەندێ لە چیرۆکەکانی ئیزوپ دراونەتە پاڵ لافۆنتین، یا بە پێچەوانەوە.

بەڵام ئەوەی کە جیاوازییان بە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی لافۆنتین بەخشیون.. ئەوەیە کە لافۆنتین چیرۆکەشیعرەکانی بە شێوازێکی ئەدەبی و هونەریی هێندە ناسک و شیرین و جوان داڕشتوون.. کە شەقڵی جیاوازیان و تایبەتمەندییان پێوە دیارە.. چیرۆکەکانی کورتن و زیادەڕۆییان تێدا نییە.. بە زمانێکی ناسک و ساکاریش دایڕشتوون.. چیرۆکەکانی کەوتنە سەر زاری منداڵان و گەورەکان لە فەرەنسادا..

بە سەر زەربەی زمانەکانی هەموو جیهان وەریان گرتاون.. بەشکیشیان وەرگرتاون بە سەر زمانی کوردیماندا، بە نموونە (پیرەمێرد)ی نەمر(رەوی و کۆشکر)ی لە شێوەی چیرۆکشیعردا هەنیوتوە.. تام و چیژی وەرگێرانکەی پیرەمێرد، لە دڤکەی لافەنتین گەر زیاتر نەبێت کەمتر نییە.. (فایق بێکەس)یش هەر بە چیرۆکە شیعر(دوو مراوی و کیسەڵک)ی هەنیوتوە، بە هامان شێوە (هەژار موکریانی) (کەبوونەوەی مشکان)ی هەنیوتوە..

بە لای منەوە شانازی(موحاکەمەی مام چەوەندەر) کە شاعیری گەورەی کوردمان (عەبدوڵا گۆران) کە بە چیرۆکشیعر بە منداڵانی نووسیوە، کە زادەی بیری گۆران خۆیەتی، لە ئاستی چیرۆکە شیعرییە ئۆفسانەکانی لافەنتین کەمتر نییە
گەڵە لە شاعیر و چیرۆکنووسانی جیهانی سوودیان لە ئۆفسانەکانی لافەنتین وەرگرتوون و بوونە بە ئیلهام بەیان، لەوانەش (ئیگناسی کراسیسکی)ی پۆڵەندی و (ئیڤان کریلۆڤ)ی روسی و میری شاعیرانی عەرەب(ئەحمەد شەوقی) ی میسری ـ کە بە ڕاچڵەک کوردە.. چەندین شاعیر و چیرۆکنووسی کەش.. سوودیان لە ئۆفسانەکانی لافەنتین وەرگرتوون.. بە تایبەتیش (ئەحمەد شەوقی) کە خۆشی لە پێشکیی دیوانەکەیدا، ئاماژەی بەم کارتێکردە کرردووە.

دەتوانین کارەکانی لافەنتین بکەین بە سێ بەشەوە:(بەشی یەکەم: فابلیس) واتە (چیرۆکشیعرە ئۆفسانەییەکان)،
(بەشی دووەم: کانتیس) واتە (گۆنجۆف و مەتڵە و هەقایەتەکان)،(بەشی سێیەم) کارە ئەدەبییە هەمەڕەنگەکانی تری..
بەڵام لە جیهاندا زیاتر بە بەشی یەکەم ناسراوە، کە توانا و بەهرە و بلیمەتی و جیاوازی لافەنتین دەردەخات.
لافەنتین لە ماوەی(٢٦) ساڵدا، لە (١٦٦٨تا ١٦٩٤) لە دوانگزە کتێبی چاپکراودا (٢٤٣) چیرۆکشیعری ئۆفسانەیی بەاوکردەتوە.. سێ لە کتێبەکانی لە دوای کۆچکردنی خۆی چاپکران.
چیرۆکەکانی بە زمانی ئاژەڵ و باڵندە و زیندەوەر و دار و درەختەوە نووسیون، لە هەندە لە چیرۆکەکانی مرۆڤیش ڕەیان هەیە.. لافەنتین دەڵێ:" بە ڕێنمایی مرۆڤ ئاژەڵم بەکارهێنا" بە زمانی ئەم ئاژەڵ و باڵندە و درەختانەوە، ڕەخنە دەگرێت و توانج و پەلار لە: زەرداران، ستەمکاران، فێڵبازان، ناپاکان، لەخۆبایبوان، نەزانان، بێدکاران، نادادپەروەران دەگرێت، ئامۆژگاریی ئۆوش دەکات کە: دەسەزی، سەز، خۆشویستی، بەزەیی، بەرجەستەبن.

چیرۆکەکانی لافەنتین بە زەری پەندێک یا بە ئامۆژگارییەک یا بە

رستەیەکی ڕەوشتی کەتایبەت دەت، بە نموونە چیرۆکی: (گورگ و بەرخەلە) دا مەبەستکەی (کە زەر هات قەوا بە تاق) لە چیرۆکی (شەر و مشک) دا مەبەستکەی(زەر جار هەز و لە خەبایی بوون مرۆف لە تەنگانە رزگار ناکات، دەشی کەسکی بچوک فریای بکەوێ و رزگاری بکات) لە چیرۆکی (قەلەڕەش و ڕەوی) دا مەبەستکەی(نابێ مرۆف بە هەڵەنان و بە ستایشی مەبەستدار فریوبخوات و بخەڵەتێت..ئەوەی هەیەتی لە دەستی بدات) لە چیرۆکی (مریشکی هەلکە زەر) مەبەستکەی (چاونەزۆکی و تەماحکارییە) لە چیرۆکی (مەرووڵە و کوللە) دا مەبەستکەی(دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە) و (ئەوەی بە بەیانی کار نەکات بە برستێتی دەمێنێتەوە) لە چیرۆکی (لەقلەق و ڕەوی)دا مەبەستکەی (ئەوی فەق بکات فێڵی لێدەکرێت).. لافۆنتین لە بەشکی زەری چیرۆکەکانیدا مەبەستی چیرۆکەکەی بە خوێنەر بەجێهێشتووە.

لافۆنتینی شاعیر و چیرۆکنووس و شانۆنووس لە (١٣ی/گوڵان/١٦٩٥) لە لە شاری پاریس کۆچی دوایی کرد.
وەکو ڕەزلێنانێک بە (جان دی لافۆنتین) فەرەنسا لە ساڵی (١٩٩٥)دا کەمپێک پووڵی پێستی چاپکرد کە وێنەی لافۆنتین و پاڵەوانی چیرۆکەکانی لەسەر بوون.. هەموو چیرۆکەشیعرەکانیشی لەژێر ناوی(ئەفسانەکانی لافۆنتین) لە کتێبێکدا چاپکرد.. لە شاری (پاریس)یش پەیکەرێکیان شایستەیان داناوە.. لە ساڵی (٢٠٠٧) دا فیلمێکی سینەمایی دەربارەی ژیانی لافۆنتین لە ژێر ناوی(جان دی لافۆنتینی چاونەترس) لە پاڵەوانێتی (لەرت دەیتش) کە ڕۆڵی لافۆنتین دەبینێ.. ئەم فیلمە لە پاریس نمایش کرا.

نەرویج: ٢٠١٧

ئەفریقانامە، بە تامی شیعر... پەژەی یەکەم ... پێشەوا کاکەیی

-١-
لە هەرەمە کاولکراوەکەی خەمەوە، دەمم... تاکوو، ئەفریقانامە بنووسمەوە.

بەئاوی خاک و ئاسمانی عەرەبستانی سعوودی بگرمەوە.
ناشمەوێت: بە لای کوێتی بدەنگدا تێپەم،
وەک ئەو مارەی کیف لەسەر جادە بە جدەیت و دەبریسکێتەوە.
یان، قەتەی سەرسووهێنەری پلاندانەری ئاژاوەگێ، ببینمەوە.
نە بەحرەینی دوو هاوە و، نە یەمەنی دوو خەسوو و،
نە عومانیش، بە چاوەکی شانشینە بازرگانەکانی ئیمارات ببینمەوە.
لە پەسابەندەری ئەرانەوە، بە بلەمەکی بچووکی ئەسغەری هاوەم
دەپەمەوە.
یەکەم شوێنیش کە بەی دەچم: جیبەتی دەبەت و، ماوەیەک لێی
دەمێنمەوە.
لەگەڵ منداڵەکانی وە: بە هەردوو زمانی عەفاریی و سەمالی،'١
ئاخاوتن دەکەمەوە.

-٢-
خە هێندە خۆش، وەکوو ئەو دڵهاتییانە، بە جلەکی سوننەتییەوە
بگەڕێیت.
لە بری هێنە: گوێت لە هەڤەی گامێش بێت.
شوەکیش لە ئەسمارا نامێنمەوە.
لە دڵهاتەکی نزیک وە: سەرقاڵ دەبم بە پەمە چنینەوە.
بە تیگرینییەکی'٢ پێتی، بەو کچە لیچ ئەستوورە دەڵێم:
با پەکەوە، قاوەیەک بە تامی وەاتەکێت بخەینەوە!.

-٣-
غلەر بوومەوە بەرەو ئەسیوپیا،
لە دەرگای مرەقایەتییەم دا:
کە چوومە ژوور، کەنترین ئەسکوپروسکم تێدا دەزیەوە.
دەستبەجێ، نامەیەکی مژوویی، بە ڕێنووسی گەعزم' ٣' نووسی و،
بە جەمهێشت، بە وەی هەرکەس هات، لە یەکەم شارستانێتیی بکەڕێتەوە.
ئەو وەختەش کە چوومەوە، هەندەکیان لە ڕقان،
پێیان دەگوتم : کاکی حەبەشە بەخێرهێتەوە!.

-٤-
هیچ خەشیەک نابینم لەو مەگادیشیە'٤'
چێتەکانی دەریا، وەک ئەوانەی لای خەمان،
کەرامەتی نیشتمانەکیان، بە بەرچاوی وەاتانەوە شکاندووە.
گەر بەوا ناکەن، سەیری چزدانەکەتان بکەن:
بزانە، لە سایەی نەوت و دەوڵەتەوە، چەندی تێدا ماوە!.

-٥-
لە شونی وەستانی شەندەفرەکە بووم، لە مەباسا،'٥'
چاوەڕوانم دەکرد: ئامینە کینیایی،'٦ ' بگاتەوە لە ئۆگاندا.
تاکوو بچینە دامێنی شاخی کلیمانجارۆ،'٧' باسی مەسیقا بکەین.
کچی چەکدارێک لە نزیاندا، هەمووی بە دیل گرتبوون.
ویستبووی شەشی مائوو مائوو،'٨' هەڵگیرسێنێتەوە، بە یاخیبووان.
کە ئامینەی بینی بوو، چەکی دانا و دەستیدایە گیتار،
دوای ماوەیەک بوو بە مەسیقار!.
سێ قۆناغی چوونە ماسای،'٩' لە بەردەم خەڵکانی وەدا:
بە تەنیا، دەستمکرد بە ژێنینی تار!.

-٦-
وەک زەنگباریی و تانگانیکایی،'١٠'
بە زمانی سەواحیلی، بە یەکدی دەڵین: دادا و کاکا.'١١'
وەرن با لە تانزانیادا یەکبگرینەوە.
ئابردوومان، وەک گەڵای تووتن بە شیشەوە دەخەین،
بە وەی وشک بێتەوە.
وەک سیگار دەیپەچینەوە و،
بە نەرمە مژی لە دەدەین و، دوکەڵ بە با دەکەینەوە!.

-٧-
جارێک، چووم بە گەشت.
بە دیوانی گەرانەوە: دیتم، سروشتی نەو چەمەن و بەندەن و دەشت.
بە مەقیەکەوە، لای کەناراوەکانی ڤیکتۆریا'١٢' دانیشتم،
حزوورخواییم بە سادق هەنایەوە، بە دوو شیشە گەشت.
دوایی، بە کەشتیێک، چوومە پێرت لوئیس،' ١٣' لە نەویدا:
شیعرەکانی لەرکام خوێندەوە…
ئەک "بەکر عەلی"م بیرکەوتەوە، کە شەهید کرا.
چەند شەوێک، لە ئەنتاناناریڤە،'١٤'
چوومەتە سەر گۆڕی " ژان- ژوزێف"،'١٥'
شیعری "نامەیەک بە خوا"ی شەرکەم بە خوێندەتەوە.
بە سبەی دوا ئەوارکەی، لە مەرەنی'١٦' بووم.
بە یادی زەریای هیندی، ماسیێکم سوورکردبەوە.
وەک ژەنەڵی پاییز، بە یادی تانجۆ،
قولابم خستبووە نەو ئاوەکەوە.
خەشتر لەوە، ئەو خەڵکییانەی وە…
وایاندزانی من بازرگانێکی شیرازییم،

هاتبم، بەستان و گوستانی سەعدی، بە خۆک بفرۆشموە.
دوایی زانیان کە من کوردکم و، بە وە هاتووم،
لە گشت وڵاتانی ئەفریقادا:
هەردوو چامکەی نالی و سالم بخوێنموە!.

-٨-
ڕەنگیش، لە جەردا: پەزی بە ڕەش و سپییەوە لە دەدا.
وەک ئەو کوڕە ڕەشپێستەی مەزامبیق،
کە بە تاقمێک ددانی سپییەوە، زاری دەکردەوە:
هەرچی ڕەنگ بوو، بەسەر لەوی ئێستووریدا دەڕژا و،
شینومەر دەبەوە، لە پەکەنیندا!.

-٩-
ئەو کچە مالاویییەی، بە شەبقەیەکی هەسیرییەوە دەرکەوت:
یەکەم لەدوانی ئەوبوو،
گوتی: ئەو کوڕەی وێنەی منی چرکاندووە:
لە حەمام، سەد دانەی لە شەردەتەوە!.

-١٠-
بە تراکتۆرەکی شەوە، ڕۆژ تا ئێوارە:
ئەو دەشتە کشتوکاڵیانەی نەو زامبیام دەکەڵا.
چ جووتیار بوو، گەنمیان پێ دەکرد، تا قاتوقڕی هوو نەدا.
لەوان وابوو، من یوسفم و، هاتبم بە وەی:
بە تەفسیری خەونەکەوە، وڵاتیان بە بوژێنمەوە.
هەتا ڕاوچییەکان، دەست نەگرنەوە بەسەر وڵاتدا.
تاکوو مس و پەڵا، ئاودیو نەکەنەوە، بەولا و لادا!.

-١١-
بەیانیان، لە تەڵەباری کارم دەکرد: بەس قارچکم دەفرۆشت.
لەوێ، کووزەڵەم، هەر وەچنگ نەدەکەوت.
ئەو ژنە مەمک چرچ و شەڵانەی دەهاتنە لام:
داوای دوو دەسکە کەوریان لە دەکردم،
وەک ئەوەی هیچ دەپێ خوێنەک لە لەشیاندا نەبێت.
یەکیان: کچکەی، گوارەی شینی لە گەدا بوون،
دەترسام، لەوەی وەها تووشم بکات:
تەڵەبارەکەشی بە هەڵاج بکەم: بەشی شەوەکی ئەوم نەکات.
لە هەرار،'١٧ بەرگەم نەگرت و، ڕەم لە گابەرەن'١٨ نا.
لەوێ سەرقاڵ بووم بە نیکە و پەڵا.

دوای ماوەیەک، هەم کوتە کیمبیرلی،'١٩
لە چاڵە گۆرەکەدا هەر ئەماسم دەردەهێنا.
دەگەڵ پاشای لیستە'٢٠ دانیشتم،
هەکوتم جلوبەرگ و پەڕاوی وە،
هێناردەی بکەم، بۆ نامیبیا.
کە هەشم کوتە نیشتمانی سوایزلەندە: پاشای سەیمم بینی،
گوتی، ئەوە بۆ نەهاتبووی، خۆ ژنی چواردەیمیشم هێنا!.
منیش بە پێکەنینەوە، پێم گوت:
گەر لە کوردستان دەژیای،
دەمک بوو، هەزگیان دەنای!.

-١٢-
بۆ بەدەنگی، ماوەیەکی زەر لە کەرتی کابیندا'٢١ دەژیام.
قووماشی پورتوگالیم لە سائەتەم'٢٢ەا دەهێنا:
ئیشی دوورینم دەکرد.
یەکە، بە قوچەقوچی بنەشتەوە، دەیگوت:
با هی من شەوازی پەپەی بێت.
یەکە، بە سەرپایەیکی دەاوەوە، دەیگوت:
من لە خەکەی ئەوبەرم، با سوننەتی بێت.
کچەکی هەشتاەش دەهاتە لام، کە کەمەرم دەگرت،
بزانم چەند سانتیمە: هەک پاە دەکەوت.
وەک ئەوەی من لە نەو هیندییە سوورەکان ەا هاتبمەوە:
هەمیشە بە دوو پەلکە گەا، ستیانی دەبەست.
لە بری قووماش: هەژنەبوو، پەنجەم بەر دەرزی مەکینە نەکەوێت.
لە باتی پشوو: شەونەبوو، چاوم بە مەمکی خە نەکەوێت!.

-١٣-
بەیانیان، هەژنامەم دەگەەا لە کینشاسا.'٢٣
بە هەکەوت، هەمانووسکانی وەم دیتن، لە قاوەخانەیەکدا.
باسمان لەو هەمانە کوردیە کرد:
کە محەمەدی دەشووشە،
دەنکە هەناری، هەژاندەتە سەر سینیی هەموو ماەکی دونیا.
ئینجا لەی پرسیم: وەک بزانیت،
کەی وەامی نامەکەی شەرکە دەدرێتەوە، لە لایەن خودا؟!.
گوتم: جارە ماویەتی، ئەوەنیە شەنگال و کەبانە،
بوونەتە سەردەەی گشت هەژنامەکانی دونیا!.

-١٤-

وەک گەلی تووا،'٢٤'هەمیشە من، خوێنم زیاتر لە دەچێ!:
لە چاو، هوتوویی و توتسییەکان،'٢٥'
کە قسا پێخانەیان دانابوو، لە بەروندی و ڕواندا.
هەر جارەو یەکیان، بە بیانووی زەرینەوە:
ئەوی دی دەسڕیەوە، منیش بەردەکەوتم: وەک گەلی تووا!.

-١٥-
لای بانگی شەوان، لە نێو دوورگەی بولاگی'٢٦' زرچەی ڤیکتەریا:
چای ئۆگەندیم دەخوادەوە.
خەشتر کە لەسەر پردە تەختەکە دادەنیشتم،
بە یادی گەمەی منداڵییم، هەندەک جیڤجیڤم پێ کرد:
قوڕوشکی وەک، هەندەی پەبکەنە، خەریکبوو دەپسا!.
دوایی گوتی: ئەها ئەوە ئەوە بوون، ئینگلیستان ناچار کرد:
چەند گەیدەیەکی ناردنە کوردستان و،
وشەیەکیان بە ئەو دەنگە دانا!.

-١٦-
بە ڕادەیەکی قیساڵەوە،
لە گوندی نگانگالا، خوار جوبا:'٢٧'
چەند سەرەک بزنم وەدرابوو،
بیانلەوڕێنم، جگە لە مەڕ و مانگا.
هەم شوان و هەمیش گاوان بووم.
هەر خەریکی دەشینی گوانیان بووم.
ئیدی ئەو ژنانەی وەک، هەموو شەو:
حەزیان دەکرد: مەمکیان، بخەنە بەر دەستانم!.

-١٧-
گوڵەبەژێ، هەر خەریکی زیکرێ.
بەردەوام بە دوای نوورەوەیە.
کە سەبەریش بدات لێی،
وەک عاریفەک دەچەمێتەوە.
کاهوو، کە حەز بە خرمەخرم دەکات،
بە وەی بە نەوی جوینەوە:
تەواف بە نێو ددانەکاندا بکات.
خەیاریش لە ڕقان،
لەسەر کۆمەی کچان، خەی قاش قاش دەکات.
وەک ئەو کچە بانگوئیژەی،'٢٨'
بە بەرچاوی هەمووانەوە:

خ‌ی هـ‌ـاج د‌کات!.

-۱۸-
وای... چ‌ند س‌خت‌ بیستن، ل‌: ک‌ماری ک‌نگ‌.
چ‌کدار‌ تون‌د‌ـ‌وک‌ان،
د‌ستدر‌ژیان د‌کرد‌ س‌ر ژنان.
ماسیکا،’۲۹ د‌یگ‌ـ‌ـای‌و‌: کیر و گونی پیاویان د‌ب‌ی و،
دواتر د‌ر‌خواردی ژن‌کانیان د‌دران.
زمانم ‌ا‌ بوو، مر‌ق‌بوونم ش‌ر‌م‌زاری نواند،
هـ‌چ شت‌کم پ‌ نـ‌بوو ب‌ گوتن:
ئ‌و ‌ـ‌ـژ‌، هـ‌ر تفم ب‌خ‌ د‌کرد،
ل‌ جیاتی، گشت پیاو‌ ئاژ‌ـ‌ـیی‌کان!.
ح‌زم د‌کرد؛ ت‌ر ب‌ د‌ی خ‌ی، ئ‌نجن ئ‌نجنم بکات،
ل‌ ت‌ـ‌ـی گشت ناپیاو‌ ز‌ر‌دار‌کان!.

-۱۹-
ب‌و چرق‌ی گ‌ر‌مای‌، ‌ـ‌شماـ‌ـک هـ‌ـد‌ـد‌م ل‌: گاب‌ن.
و‌ک ق‌ر‌ـ‌ج‌کانی لای خ‌مان،
ب‌ زمانی فانگ،’۳۰ گ‌ر‌انی واکا واکای شاکیرا د‌ـ‌ـم‌و‌.
هـ‌ـی ئیستوا، ب‌ن‌و د‌مدا ت‌پ‌ـ‌ـ بوو‌.
گ‌ر گ‌ر‌انی ن‌ـ‌ـم و ت‌ز‌ک خ‌ـ‌ـکیان‌ هـ‌ـنـ‌پ‌ـ‌ـم:
ئ‌ی ئ‌و پل‌ گ‌ر‌میی‌ی و‌، چ‌ن چ‌نی دامرک‌نم‌و‌!.

-۲۰-
سواری پاس‌کی شین د‌بم و، ل‌ باتا’۳۱ داد‌ب‌زم:
‌ـ‌ـک ب‌ر‌انب‌ر ز‌ر‌یا، شیعر‌کانی “هیوا قادر” د‌خو‌ن‌م‌و‌.
ئ‌ت‌ش، د‌گ‌ـ‌ـ د‌لفین‌کدا گ‌م‌ بک‌،
منیش، ل‌و ب‌ر‌و‌: ل‌ بری و‌ن‌ت بک‌شم‌و‌،
گم‌ی ک‌تر، د‌خ‌م‌ ن‌و ‌ست‌ی‌کی شیعر‌و‌.
و‌ک دوو با‌ی س‌ر‌وادار، با‌ند‌کانی و‌ی، پ‌ هـ‌ـد‌ـف‌ـ‌ـنم‌و‌.
ب‌ و‌ی ک‌ ل‌ گ‌م‌ک‌ و‌ـ‌ـز بووی‌ت،
د‌گ‌ـ‌ـ منداـ، سواری پاس‌ شین‌ک‌ بیت‌و‌!.

-۲۱-
ل‌ ن‌ـو قوتابخـانی‌کی س‌ـر‌ـتایی‌ی شـار‌چک‌ی مـار‌وا’۳۲ وانـم
د‌گوت‌و‌.
ل‌س‌ر ت‌خت‌ ‌ـ‌ـش‌ک‌:
ب‌ ت‌باشیر‌کی سپی، ن‌خش‌ی خو‌ن‌شتنی سوور‌پ‌ست‌کانم د‌ک‌شایی‌و‌.

یەکێ لێ قوتابییەکان هەستا و، گوتی:
دەتوانی سەرەتای گشت ڕەنگەکانم بۆ شی بکەیتەوە!.

-٢٢-
کە ئەو کتێبەی "چینوا"م،'٣٣' خوێندەوە،
ئەوسا زانیم، چ جەنگێکی سیاسیی هەڵگیرساوە.
چەندە ڕەح لێ نەجیریا تێکشکێنراوە.
ئەوانییە ئەستاش، بەکە حەرام، بە نەوی دیینەوە:
شمشێرێکی گرتەتە دەست و، دژی هەموو ئایینێک ڕاوەستاوە!.

-٢٣-
بە دوای ئیشکدا دەگەڕام، بوومە شاگردی دووکانێکی کۆمپیوتەر؛
وەها فێر ببووم، شەوانە دەچوومە سەر خەت، تا بوومە هاکەر.
شەوکیان کامەرای لاپتۆپەکەی "ئیدریس دەبی"م،'٣٤' کردەوە:
هەر مینگەمینگی بوو، کە لە دژی دەسەڵاتیی، هاوکاریی یاخیبووانیان داوە.
بەو هەیەوە زانیم، کە دەگەڵ عومەر بەشیر، پەیوەندی دیپلۆماسییان پچڕاوە!.

-٢٤-
تەنەی مەیموون، لەو ئاژەڵە گەشتخەرانە دەکەمەوە:
کە لە نەو دارستانەکانی بەنین و بورکینا فاسۆ،'٣٥'
کەپیان لە تیژ کردبوون و، کردبوویانە فلیمی سینەما.
نەیانزانی بوو، کە زەڵافە، ملی هەندە درێژە:
لە نەجەرەوە، سەری قیت کردەتەوە و، تەماشایان دەکا!.

-٢٥-
هەموو لەمەی ئەوەیان دەکرد، کە چووەتە لەمە:'٣٦'
یاری گەڵفم کردووە،
بە گەچانی یەکە لە پیاوە پیرەکانی وە.
منیش بەو نیەتەوە تەپڵ پەڵەکەم،
بە دووری سەسەد یارد هەڵدەدا:
تاکوو لەوبەری چاڵەکەی گانا، تەپڵەکە بنمەوە دەرێ!.

-٢٦-
لە: سان پێدرۆ،'٣٧' هەر خەریکی چنینی زەمبیلە و سەبەتە بووم.
هەندێکیان، بۆ وێ دەهاتن، وەها گەورەی دروست بکەم:
ئەناناسی تێ ڕا بنێن.

دوو کورتەباڵاش وەک ژوور کەوتن، بە دەنگێکی بەرز قسەیان کرد:
با ئەوەی مە، قووڵ بێت… لەکەی تۆ دەکەین.
ئەو هەتیوانە، بە دەنگیان هات دیاربوو،
شەو و ڕۆژ، هەر خەریکی پێکەین بوون!.

-٢٧-
لە: بووچانان،'٣٨ لە شیرینی و ساردەمەنییەک کارم کرد:
ئەوانەی دەهاتن، زیاتر داوای شەربەتی مەووژیان دەکرد.
کچێکی باڵابەرزی چاوڕەشیش دەهاتە لام:
وەها مەستی کردوبووم، شەربەتەکەم لە شیرینی چاوی ئەو تێ دەکرد.
موشتەریيەکانیش، گشتیان ساختەچی بوون،
دوای زانیم، بە بەنووی چاوی ئەوەوە: گیردەی شەربەتەکە بووبوون!.

-٢٨-
ئاسمان، هەوری چڕی هەبەست بوو،
هەورەبروسکەیەکی وەها هات: وامزانی دای لە تەپڵی سەرم.
کە ئاوەمدایەوە: لە دارستانەکەی پشت فریتاونی'٣٩ دابوو.
چووم، لە باتی: ئێماس دەرکەوت، مامزێکی کوشتبوو.
دوای باران بارین، هەتاو، پڕژا…
پەلکەزێڕینە، لەسەر ملی مامزی داماو دەرکەوتبوو!.

-٢٩-
لە چەمەنزارەکەی بەکە،'٤٠ بە دوای پوونگ و نەعنادا دەگەڕام.
تا چاو بڕی کرد، تەر سروشت بووم.
خانەچکەیەک، لەوبەرەوە هەبوو: بە دار دروستکرابوو.
ئەو ماڵەی وە: لە نەو تەشتە فافڕنیکدا خەیان دەشرد.
تەنافیشیان، چەند دار دولکەکی گەورە بوو،
ڕەک هاتەوە یادم، وەختی خۆی، بە دانەیەکی بچووک:
سەری زەربەی منداڵانی نەو گەڕەکەکەمان، پێ شکاندبوو!.

-٣٠-
بە چەنگەکی ماندایی،'٤١ لە ناوچە خەڵکیەکەی کاسەمێنسدا:'٤٢
ڕەچووبووم نەو قووڵایی ڕەحی مەسیقا.
بە نەو دارستان و دەهاتی وەدا ڕەیشتم.
ئەو خەڵکەی وە: هەمووی نقوم ببوون لە ڕەحدا.
وەک نەدیوبدیيەک، جار جار، پەنجەکانم ماچ دەکردن:
کە چەنگی وەشم، وە ڕەح هەنا!.

-٣١-
بە دونیا بینینەکی دیەوە:
وەک هەزی بەز، '٤٣' چووم نەو ڕۆحی دیینەوە.
هەندەک جار: وەک ئیسلامەکی سۆفیگەریی و،
هەندەک جاریش: وەک ڕۆحگەرایی دەجوامەوە.
جوانتر لەوە: ئەو پڕۆسەلکانەی وە:
کەنەفتی ڕەنگیان دەکەشایەوە!.

-٣٢-
بە ماویەک، هاموشۆی نەجەر و چادم دەکرد:
بە وەی قوەی باشم وە چنگ بکەوێت، کاری پەیکەرتاشی بکەم.
دوایی ملم لەنا بەرەو دارفوور، سەرقاڵ بووم بە پەیکەرتاشی و لەوە گیرسامەوە.
لەو غەریبییەدا، دەتەنگی وەهای لە کردبووم:
لە پڕ کچەک، بە بەردەممدا تێپەڕی.
منیش، ئەم گەرانییەم بە تەکڕەی بەسەر دەممدا هات:
"فاتیمە دوو چاوی مەستیت، پڕ لە غەریبیت، جوانییە.
بەژن و باڵات ئەفریقییە، هیچ فەی بە سەدانەوە نییە." '٤٤'
کە گوێی لەم گەرانییە بوو، گڕایەوە و گوتی:
منیش ئەو کیژەم، دەک بەخەربیت، کوڕە ڕەژهەڵاتییەکە!.

-٣٣-
ناپڕەمەوە بە: شەرم شۆخ، جا چی شتەکم لەسەر نەبیستووە.
بەرپرسی کوردی وەهای بە چووە، بە تەڕە گان هەفتەیەکی پە چووە.
لە بەردەم هەڕەمەکان، حزوورخوایی دەهەنمەوە.
نە خەونی یوسف دەگەڕەمەوە،
نە وەک گەشتیار، بە ڕووباری نیلدا دەسووڕەمەوە.
تەنیا بە وە دەچم، هونەری بیناکاریی، بنووسمەوە!.

-٣٤-
بەسەر پشتی وشترەکەوە: ڕەیشتم بە نەو خاکی لیبیا و تووونس و جەزائیردا.
هیچ حیکایەتەکم نەنووسییەوە.
دەمزانی وەک خەڵی وە: با دەمبات و نامهەنتەوە!.

-٣٥-
بە گەرووی جەبەل تاریقدا ناپڕەمەوە.
لە مەغریبەوە، بە چەشنی مەدرنە:

بۆ بیابانی ڕۆژاوادا'٤٥' دەسووڕێمەوە.
بۆ قوڕگێکی وشک و، چاوی ڕەشنمەوە:
بۆ تۆنیا، لە دڕندەوەی یەکێتیی ئەفریقا، دەمێنمەوە!.
یان وەک بەربەرییەک، تاتۆیەک لە نێوان هەردوو برەمدا دەکەم:
بۆ وەی بۆ ئاڵای نەتەوەکەم، بمناسنەوە!.

-٣٦-
وەختی بڕیابانی زوو،
فریزوو، بۆ ئاونگ دەستنوێژی هەڵگرتبوو.
منیش، چووم مزگەوتی نەوازیبەو،'٤٦' بۆ دوو ڕکات نوێژی بۆیانیی،
کە هاتمە دەر، وەک لای خەمان، جووتە پەڵاوەکەم دزرا بوو!.

-٣٧-
لە دواییین سەفەرمدا، لە: پرایا،'٤٧' یاپراغم بۆ ویستی خەم
پێچایەوە.
لە چینی بنەوە: ماسییەکی بەندەریم ڕاخست، کەمێ ترشم پێ کرد.
چینی دووەم: لەبیا، نەختێك دەشاوی تەماتەم بەسەردا کرد.
لە بری: گۆامۆو، پەلکەگیای تووڕم هێنا:
لە جیاتی: برنجیش، ساوەرم بۆ خووساند و دێ نێو وەم کرد.
کەتا چینیش.. مەشکی قژاڵم، بەسەردا ڕەکرد.
ئیدی بۆ تامی خواردنەوە: ماڵاواییم، لە قاڵەی ئەفریقا کرد!.

-_____

" ١ / ٧ / ٢٠١٦ – ١٥/ ٨ / ٢٠١٦" قەڵادزێ

تێچنین: لە ژوورەکی ٣ بۆ ٤م، نووسراوە. بەهیچ وەتەکی ئەفریقا
نەچووم.

-_____

فەرهەنگۆک:-

-_____

'١'. عەفاری و سەمای: پێشتر خەڵکی جیبەتی، بۆ دوو زمانە
ئاخاوتنیان کردووە، کە ئێم دوو زمانە، سەر بۆ هەردوو نەتەوەی
عەفاریی و سەماییین.
'٢'. تیگرینی: زمانی نەتەوەی تیگرینیایە و، زمانێکە لە بنەماڵەی
زمانە سامییەکان. لە ئێریتریا و ئێسیوپیا، قسەی پێ دەکرێت.
یەکێکیشە لە زمانە فەرمییەکانی ئێریتریا.
' ٣'. گەعز: ڕەنووسێکی کۆنە و، بۆ زمانەکانی گەعزی و ئەمهاری و

تیگرینی وەکار دێت.
‘٤’. مەگادیشۆ: پایتەختی وەڵاتی “سۆمالیا”یە.
‘٥’. مۆمباسا: دووەمین شاری پڕ دانیشتوانی کینیایە. نەوەندی شاری پیشەسازیی و گەشتیاریی. بەسەر زەریای هیندا دەڕوانێت.
‘٦’. ئامینە کینیایی: پێشکەشکاری بەرنامەیەکی هونەریی، تایبەت بە گۆرانی و مۆسیقا. لە: کینیا.
‘٧’. کلیمانجارۆ: بەرزترین لوتکەی شاخی ئەفریقایە. دەکەوێتە وەڵاتی تانزانیا و، ئەو شاخەش، سنووری نێوان وەڵاتی کینیا و تانزانیایە. کە بەرزییەکەی دەگاتە: ٥٨٩٥م.
‘٨’. مائوو مائوو: شەشەکی چەکداری بوو، لە نێوان بەریتانیا و کینیا. لە ساڵانی (١٩٥٢-١٩٦٠). لەو شەڕەدا: نزیکەی: ١٢ هەزار کەس کوژرا. لە: ١٢/١٢/ ١٩٦٣ کینیا سەربەخۆیی وەرگرت لە بەریتانیا.
‘٩’. ماسای: ماسای یان ماسایی، دەستەیەکن لە خەڵکی دانیشتووی قاڕەی ئەفریقا، کە لە کینیا و باکووری تانزانیا دەژین. خەڵکی ماسای بە زمانی “ما” قسە دەکەن. لە ئێستادا: ١،٥٠٠،٠٠٠ کەس زیاترن. ماساییەکان زەرتر بە هەی شەوازی تایبەتی جل و بەرگ و چاندکەیانەوە ناسراون.
‘١٠’. زەنگبار و تانگانیکا: پێشتر، دوو وەڵات بوون و، لە سالی ١٩٦٤ یەکیان گرت و، کەماری تانزانیایان پێکهێنا.
‘١١’. دادا و کاکا: بە زمانی سەواحیلی، کە زمانی فەرمی تانزانیایە. واتە: خوشکە/ دادە و، کاکە، کە لە زمانە ئەرانییەکانەوە وەرگیراوە.
‘١٢’. ڤیکتۆریا: مەبەست لە پایتەختی وەڵاتی “سیشێل”ە. لە باکووری ڕۆژهەلاتی دوورگەی “ماهە” هەکەوتووە، لە نەو زەریای هیندا.
‘١٣’. پۆرت لۆئیس: پایتەختی وەڵاتی “مۆریس”ە. لە نەو زەریای هیندا.
‘١٤’. ئەنتاناناریڤۆ: پایتەختی وەڵاتی “ماداگاسکار”ە. لە نەو زەریای هیندا.
‘١٥’. ژان-ژوزەف ڕابیاریڤیلۆ: شاعیرێکی ماداگاسکاری بووە. لە: ٤/٣/١٩٠١ لە ئەنتاناناریڤۆ، لەدایکبووە و، لە: ٢٣ /٦/١٩٣٧ ماڵاوایی کردووە و، لە هەمان شار، بە خاک سپێردراوە.
‘١٦’. مۆرنی: پایتەختی وەڵاتی “دوورگەکانی قەمەر”ە، یان “کۆمۆرس”.
‘١٧’. هەرار: پایتەختی وەڵاتی “زیمبابوی”یە.
‘١٨’. گابۆرۆن: پایتەختی وەڵاتی “بۆتسوانا”یە.
‘١٩’. کیمبیرلی: ناوچەیەکە، دەکەوێتە وەڵاتی ئەفریقای باشوور.
‘٢٠’. لیسۆتۆ/ لیسووتوو: وەڵاتێکی شانیشینییە. لە نەو وەڵاتی

ئەفریقای باشووردایە.
٢١’. کابینەدا: ناوچەیەکی دابەاوە و، سەر بە “ئەنگەلا”یە. لە زمانەکانی بانتۆ. نەتەوەیەکیشن، لە: وەاتانی: “گابۆن و کامەری کەنگە و گینەی ئیستوایی و سائەتەم و پرنیسپی و کامیرۆن” دەژین. زیاتر لە ملیۆنێک کەس، بەو زمانە قسە دەکەن. کە زمانی فەرمی “گینەی ئیستوایی”یە، لە پاڵ ئیسپانی و پورتوگالی. هەروەها، وشەی “واکا واکا”، کە شاکیرا، بە گەرانی گوتوویەتی: سەر بەو زمانەیە.
٢٢’. سائوتەم: پایتەختی وەاتی “سائەتەم و پرینسیپی”یە. وەاتەکی دوو دوورگەیە. کە نەوی وەاتەکەش ئەو دوو دوورگەیە. لە نیو زەریای ئەتڵەسدایە.
٢٣’. کینشاسا. پایتەختی وەاتی “کەماری دیموکراتیی کەنگە”یە.
٢٤’. تووا: گەلەکی کەمینەن، لە: ئەگەندا و ڕواندا و بەروندی، دەژین. قوربانی دەستی هوتوو وتوتسیەکانن.
٢٥’. هوتوو و توتسی: دوو گەلی جیاوازن. لە ڕواندا: هوتووەکان، زەرینەن و، لە ساڵی ١٩٩٤ هەوڵی لە نەوبردنی توتسیەکانیان دا. هەروەها، لە بەروندی: توتسیەکان، زەرینەن و، ئەوانیش، لە ساڵی ١٩٧٢ هەوڵی لە نەوبردنی هوتووەکانیان دا.
٢٥’. بولاگە: دوورگەیەکە، لە نەو زرچەی ڤیکتۆریا. بەشی وەاتی ئەگەندا. کە ئەم زرچەیە، دەکەوێتە نەوان: تانزانیا و کینیا و ئەگەندا.
٢٧’. نگانگالا: گوندێکە، لە خوار جوبای پایتەختی “سەدانی باشوور.”
٢٨’. بانگوئی: پایتەختی “کەماری ئەفریقای ناوەڕاست”ە.
٢٩’. ڕیبیکا ماسیکا کاتسوقا: لە: ٢٦/٥/١٩٦٦ لە کەماری کەنگە لەدایک بووە و، کە بە دایکە “ماسیکا” ناسراو بوو. ئەو خەشی یەکێک بووە لە قوربانییەکان. لە: ١٩٨٨ دەستدرێژی کراوەتە سەری و پیاوەکیان بە بەرچیاویەوە کوشتووە. لە: ٢/٢/٢٠١٦ ماڵاوایی کردووە.
٣٠’. فانگ: زمانێکە سەر بە خزانی “نجر- کەنگیی”، لە زمانەکانی بانتۆ. نەتەوەیەکیشن، لە: وەاتانی: “گابۆن و کەماری کەنگە و گینەی ئیستوایی و سائەتەم و پرنیسپی و کامیرۆن” دەژین. زیاتر لە ملیۆنێک کەس، بەو زمانە قسە دەکەن. کە زمانی فەرمی “گینەی ئیستوایی”یە، لە پاڵ ئیسپانی و پورتوگالی. هەروەها، وشەی “واکا واکا”، کە شاکیرا، بە گەرانی گوتوویەتی: سەر بەو زمانەیە.
٣١’. باتا: شارێکی گەشتیاریی وەاتی “گینەی ئیستوایی”یە، بەسەر زەریای ئەتڵەسدا دەڕوانێ.
٣٢’. مارۆوا: شارۆچکەیەکە، لە نەو وەاتی “کامیروون”دا.
٣٣’. چینوا: ئالبەرت چینوالومەگو ئاچەپە، شاعیر و ڕۆماننووسی نجریا و باوکی ئەدەبیاتی ئەفریقا. لە: ١٦/١١/١٩٣٩ لە نجریا، لە دایکبووە و، لە ٢١/٣/٢٠١٣ لە ئەمریکا، ماڵاوایی کردووە.

کتێبەکەی، بە ناوی: "هەموو شتێک لەک دەترازێت" کە ساڵی ١٩٥٨ بە چاپ گەیشتووە.
'٣٤. ئیدریس دەبی: لەدایکبووی ١٩٥٢یە. سەرۆک کۆماری وڵاتی "چاد"ە، لە ساڵی ١٩٩٠ تاکوو ئێستا.
'٣٥. بەنین و بورکیا فاسۆ و نیجەر: سێ وڵاتی دراوسێن، دەکەونە بەشی ڕۆژاوای ئەفریقا.
'٣٦. لەمە: پایتەختی وڵاتی "تۆگۆ"یە و، دراوسێی وڵاتی"گانا"یە.
'٣٧. سان پێدرۆ: شارۆچکەیەکە، لە وڵاتی "کۆتدیڤوار"، کە بەسەر زەریای ئەتڵەسیدا دەڕوانێت.
'٣٨. بووچانان: شارۆچکەیەکە، لە وڵاتی "لیبەریا"، دەکەوێتە سەر زەریای ئەتڵەسی.
'٣٩. فریتاون/ فری تاون: پایتەختی وڵاتی "سیەالیۆن"ە.
'٤٠. بەکە: شارێکە لە ڕۆژاوای "گینیا". نەتەوەتییەکیشن، کە لە ڕۆژاوای گینینا و، هەندەکیشی لە "سەنیگال و گینە بیساو"دا، دەژین.
'٤١. ماندایی: گرووپێکی نەتەوەیین، لە ڕۆژاوای ئەفریقا، نزیکەی ١١ ملیۆن کەسن. کە لەم وڵاتانەدا هەن: گامبیا، گینیا، مالی، سیەالیۆن، کۆتدیڤوار، سەنیگال، بورکینا فاسۆ، لیبەریا، گینە بیساو، نیجەر و مەریتانیا.
'٤٢. کاسەمەنس: ئەو ناوچەیەیە، کە دەکەوێتە نێوان: " گامبیا و سەنیگال و گینە بیساو."
'٤٣. بەزە: گرووپێکی نەتەوەیین. زمانی قسەکردنیان بەزەیە. کە زیاتر لە: "٢٣٠ هەزار" کەس، قسەی پێ دەکەن. لە وڵاتی "مالی" دەژین. بەشێکی کەمیش، لە: نیجەر.
'٤٤. دوو نیوە دێری شیعری "ست فاتیمە"ی، 'ئەحمەد هەردی"یە. بە دەستکاری و داشتنەوە.
'٤٥. بیابانی ڕۆژاوا: وڵاتی "سەحرای ڕۆژاوا"یە.
'٤٦. نەوازیبەو: مزگەوتی شاری "نەوازیبەو"یە. لە وڵاتی "مەریتانیا."
'٤٧. پرایا: پایتەختی وڵاتی "کەیپ ڤەرد"ە. لە نەو زەریای ئەتڵەسدایە.

ژوان … سەردار جاف

پێشکەشە بە ئاسارێك

لە هەناسەی
یەکەم نیگا و تاسەی دووری
من سەرمەستی جوانی تۆ بووم
بۆ نەدەکرا
لێم ببووری …!!؟
سەفەری سەرمای وشەمە
لە ڕێگادا ڕەق هەڵاتوون
خۆ قسەی من هەرگیز ڕەق نین
پڕ لە سیحر و غەمزەی جادوون
کچێ ئاسە
دەبمە تۆزی گەردی ڕێگات
لە نێو یەکا
بتوێنەوە
هەموو دەمە دەمی نێبەت
بە باڵاتا هەڵدەزنم
بەرەو جێ ژوان هەر دێنەوە